

Bilginin Aktarımı, Güvenilirliği ve Öğretimi Bağlamında Muhaddislerle Modern Eğitimcilerin Yöntemlerinin Mukayeseli Bir Analizi

A Comparative Analysis of the Methods of Hadith Scholars and Modern
Educators in the Context of Knowledge Transmission, Reliability and
Instruction

Yazar Bilgisi Author Information

Necip Sefa DEMİR

Dr. Öğr. Üyesi, Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Bayburt, Türkiye
Asst. Prof., Bayburt University, Faculty of Theology, Bayburt, Türkiye
sdemir@bayburt.edu.tr, www.orcid.org/0000-0003-4143-3147

Makale Bilgisi Article Information

Makale Türü Article Type	Araştırma Makalesi Research Article
Yayın Etiği Publishing Ethics	Bu makale, iThenticate yazılımı ile taranmış ve intihal tespit edilmemiştir. Makale, çift taraflı kör hakemlik yöntemiyle en az iki hakem tarafından incelenmiştir. This article has been scanned by iThenticate software and no plagiarism detected. It has been examined by at least two referees using double sided blind refereeing method.
Finansman Funding	Yazar, bu çalışma için herhangi bir dış fon almadığını beyan eder. Author declares that he get no any external funding for this study.
Çıkar Çatışması Conflict of Interest	Yazar bu çalışmayla ilintili herhangi bir çıkar çatışması bulunmadığını beyan eder. Author declares that there is no any conflict of interest related to this study.
DOI	https://doi.org/10.30623/hij.1728517
Geliş Tarihi / Received	Kabul Tarihi / Accepted
27 Haziran/June 2025	23 Mayıs/May 2026

Öz

Bu çalışma, hadis ilminde bilginin aktarım süreçleri ile modern eğitim yaklaşımlarını mukayeseli bir perspektifle ele almaktadır. İslâm medeniyetinin temel disiplinlerinden biri olan hadis ilmi bilginin korunması, titizlikle değerlendirilmesi ve güvenilir bir şekilde nakledilmesi süreçlerini içeren köklü bir geleneğe sahiptir. Araştırmanın konusunu, muhaddislerin klasik rivâyet metotları ile modern eğitimin öğrenci merkezli, etkileşimli ve teknoloji odaklı yapısı arasındaki işlevsel benzerlikler ve yapısal farklar oluşturmaktadır. Çalışma, geleneksel bilgi aktarım yöntemlerinin modern pedagojik araçlarla olan ilişkisini metodolojik bir düzlemde tartışmaya açması bakımından akademik bir öneme sahiptir. Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden betimleyici ve tematik analiz teknikleri kullanılmıştır. Bu kapsamda muhaddislerin ve modern eğitimcilerin bilgi aktarım yöntemleri, kendi disiplinlerinin özgün bağlamları içinde ayrı ayrı analiz edilmiş ardından belirlenen temalar ışığında iki disiplin arasındaki benzerlikler ve farklılıklar mukayeseli olarak değerlendirilmiştir. Analiz sürecinde hoca-öğrenci ilişkisindeki otorite ve rehberlik dengesi, bilginin doğrulanması, dijital araçların eğitime entegrasyonu ve bilgi okuryazarlığı gibi temel izlekler ana veri setini oluşturmuştur. Elde edilen bulgular hadis usûlündeki titiz bilgi doğrulama mekanizmalarının günümüz dijital çağındaki bilgi kirliliğiyle mücadelede ve akademik dürüstlük süreçlerinde önemli bir kuramsal referans sunduğunu göstermektedir. Özellikle hoca otoritesinin merkezî bir rol oynadığı geleneksel model ile öğrenciyi merkeze alan modern pedagoji arasındaki karşılaştırma, eğitimde rehberlik ve disiplin arasındaki dengenin ilişkisini ortaya koyma açısından önemlidir. Çalışmanın teknolojik boyuttaki en somut tespiti ise klasik dönemdeki kitâbet metodunun modern uzaktan eğitim sistemleri ve dijital ders materyalleri (PDF) ile mekânsal engellerin aşılması noktasında güçlü bir işlevsel süreklilik taşıdığıdır. BAYUZEM örneğinde görüldüğü üzere hocanın hazırladığı 14 haftalık PDF ders notlarının sisteme yüklenmesi ve öğrenciye ulaştırılması, klasik kitâbet geleneğinin dijital bir formda devam ettiğini kanıtlamaktadır. Neticede rivâyetten dijitale uzanan bu bilgi yolculuğu, geçmişin etik değerleri ile geleceğin teknolojik imkânlarının birbirini tamamlayan bir sentez oluşturabileceğini netleştirmiştir. Kaynak gösterme mecburiyeti ve intihal denetimi gibi modern akademik uygulamaların, muhaddislerin bin yıl önce sistematize ettiği ilim ahlâkı, sıdk ve emanet ilkelerinin teknolojik yansımaları olduğu anlaşılmıştır. Araştırma, geleneksel ilim geleneğinin sadece tarihsel bir miras olmadığını aksine çağdaş eğitim sorunlarına pratik ve teorik çözümler üretebilecek dinamik bir yapıya sahip olduğunu ortaya koymuştur.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Rivâyet Metotları, Modern Eğitim, Bilgi Aktarımı, İlim Ahlakı, Dijital Öğrenme.

Abstract

This study examines the processes of knowledge transmission in the science of ḥadīth and modern educational approaches from a comparative perspective. As a fundamental discipline of Islamic civilization, the science of ḥadīth possesses a deep-rooted tradition that encompasses the processes of preserving, rigorously evaluating, and reliably transmitting knowledge. The research focuses on the functional similarities and structural differences between the traditional narration (riwāyah) methods of muḥaddithūn—such as samāʿ, qirāʾah, and kitābah—and the student-centered, technology-oriented structure of modern education. The study holds academic significance by initiating a methodological discussion on the relationship between traditional transmission methods and contemporary pedagogical tools. Descriptive and thematic analysis techniques were employed in this qualitative research. Within this scope the information transmission methods of both muḥaddithūn and modern educators were analyzed within their unique disciplinary contexts, and then the similarities and differences between the two disciplines were comparatively evaluated on identified themes. Key motifs such as the balance of authority in the teacher-student relationship, information verification, and the integration of digital tools constituted the primary data set. The findings indicate that the rigorous verification mechanisms in ḥadīth methodology, such as the isnād system and the processes of jarḥ and taʿdīl, offer a significant theoretical reference for combating information pollution in the digital age. The comparison reveals that while modern pedagogy centers on the student, the traditional model emphasizes a central authority to ensure the integrity of knowledge. A concrete determination of the study is that the classical method of kitābah maintains a strong functional continuity with modern distance education. As seen in the example of BAYUZEM, the delivery of 14-week digital course materials (PDFs) proves that the tradition of kitābah continues in a digital form to overcome spatial barriers. In conclusion, this journey of knowledge from riwāyah to digital clarifies that the ethical values of the past and the technological opportunities of the future can create a complementary synthesis. It has been understood that modern academic practices like citation requirements and plagiarism checks are technological reflections of the principles of ṣidq (truthfulness) and amānah (trustworthiness) systematized by muḥaddithūn a millennium ago. The research demonstrates that the traditional scholarly tradition is a dynamic structure capable of producing practical and theoretical solutions to contemporary educational problems.

Keywords: Hadith, Narration Methods, Modern Education, Information Transmission, Ethics of Knowledge, Digital Learning.

Giriş

Bilgi, insanlığın varoluşundan bu yana nesilden nesle aktarılan, medeniyetlerin temelini oluşturan ve toplumların gelişimini şekillendiren en değerli hazinedir. Tarih boyunca bilginin korunması, aktarılması ve yayılması için farklı kültürlerde çeşitli yöntemler geliştirilmiştir. Bu süreçte Müslümanların dünya düşünce mirasına sunduğu en özgün katkı, bilginin hem aktarım (nakil) hem de kavrayış (anlamlandırma) süreçlerini sarsılmaz bir mantıksal zemine oturtmuş olmalarıdır. Bu başarı, İslam medeniyetinin inşa ettiği iki temel disiplin olan hadis usûlü ile fıkıh usûlü'ne hastır. Müslümanlar, haberin sıhhatini denetleyen hadis usulü ile metnin doğru anlaşılma mantığını kuran fıkıh usulünü tesis ederek, delilsiz ve gerekçesiz hüküm barındırmayan emsalsiz bir metodoloji geliştirmişlerdir.¹ Bu bilimsel titizliğin temel dayanağı ise bizzat nasslarda saklıdır. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de, “...يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَأٍ فَتَبَيَّنُوا...” (Ey iman edenler! Eğer bir fâsık size bir haber getirirse, onun doğruluğunu araştırın...)² ayetiyle bilginin tahkiki emredilmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s.) de “نَضَرَ اللَّهُ امْرَأً سَمِعَ مِنَّا شَيْئًا” (Bizden bir söz işitip onu işittiği gibi ulaştırana kimsenin Allah yüzünü ağartsın. Kendisine bilgi ulaştırılan nice kimse vardır ki onu bizzat işitenden daha iyi kavrar)³ hadis-i şerifiyle hem doğru naklin hem de derinlemesine kavrayışın (fıkıhın) önemini metodolojik bir ilke olarak vazetmiştir.

İslâm dünyasında özellikle de hadislerin aktarımı ve bu ilmin esaslarının öğrenilmesi/öğretilmesi için ortaya konan ve mürûr-u zaman ile gelişerek oturan metotlar, bilgi aktarımının sadece teknik bir süreç olmadığını bununla birlikte kültürel ve ahlâkî bir miras taşıdığını da göstermektedir. Bu metotlar, günümüz modern eğitim yaklaşımlarıyla karşılaştırıldığında bilgi aktarımının evrensel ilkelerini ve farklı dönemlerin kendine özgü dinamiklerini yansıtan zengin bir mozaik sunmaktadır.

Günümüz eğitim sistemleri, bilginin hızla yayıldığı, çeşitlendiği ve aynı zamanda doğruluğunun sıkça sorgulandığı dijital bir çağda önemli dönüşümler yaşamaktadır. Geleneksel öğrenme modellerinin sınırları zorlanırken bilgiye erişimin kolaylaşmasıyla birlikte bilginin güvenilirliği, kaynak kritiği ve etik aktarımı gibi konular modern pedagojinin temel sorunları arasına girmiştir. Bu bağlamda, geçmiş medeniyetlerin bilgi birikiminden ve farklı ilim geleneklerinin bilgi aktarım pratiklerinden ilham almak, günümüz eğitim yaklaşımlarına yeni ve sağlam bir zemin sunma potansiyeli taşımaktadır.

Hadis ilmi⁴ İslâm medeniyetinin ve hukuk sisteminin temel taşlarından biri olarak Hz. Muhammed'in (s.a.s.) söz, fiil ve takrirlerinin aktarımı olan hadislerin toplanması, değerlendirilmesi ve aktarılması sürecini⁵, maksadına mutabık olarak anlaşılmalrı

¹ Zeki Koçak, *Usûl-i Fıkıhın Dayandığı İlimler* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2023), 13.

² el-Hucurât 49/6.

³ Tirmizî, “İlim”, 7 (Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre b. Musa et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şakir - Muhammed Fuad Abdalbaki [Mısır: Mektebetu Mustafa el-Bâbî, 1395]).

⁴ M. Yaşar Kandemir, “Hadis”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/27-64.

⁵ Hadis usulü, mustalahu'l-hadis, ilelül'l-hadis. nasih ve mensûh, esbâb-ı vürüd gibi.

gayretini⁶ ve onları nakleden ricâlin ehliyet sorgusunu⁷ kapsar. Bu sürecin temelini, bilginin aktarılmasının yanı sıra onun doğruluğunu denetleyen ve güvenilirliğini pekiştiren sistematik bir metodoloji oluşturur. Muhaddisler⁸, hadislerin sened ve metinlerini titizlik ve dikkatle inceleyerek rivâyet zincirlerinin sıhhati ve ittisalini tespit etmeye ve hadislerin de sahîhini sakîminden⁹ çalışmışlardır. Bu süreçte, -yazı henüz gelişmekte olduğu için- sözlü kültürün gücüne ve hafızanın önemine büyük değer verilmiştir. Hadislerin rivâyeti, İslâm dünyasında bilginin korunması ve aktarılması açısından hayati bir öneme sahiptir. Resûlullâh'ın (s.a.s.) sünnetini gelecek nesillere aktarmak, İslâm'ın doğru bir şekilde anlaşılması ve yaşanması için elzemdir. Bu nedenle hadislerin rivâyetinde gösterilen titizlik ve özen İslâm medeniyetinin temel değerlerinden biridir. Hadis meclisleri, bu rivâyetlerin okunduğu, tartışıldığı ve aktarıldığı ortamlardır. Bu meclislerde, hadislerin sened ve metinleri derinlemesine incelenir, rivâyet zincirlerinin sıhhati sorgulanır ve hadislerin anlamları üzerinde dikkatle durulurdu.¹⁰

Temel İslâm bilimlerinden biri olan hadis ilmi, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) söz, fiil ve takrirlerinin korunması, değerlendirilmesi ve sonraki nesillere aktarılması süreçlerini kapsayan ilim dalıdır. Bununla birlikte bu ilim, şariat anayasasının Kur'ân-ı Kerim'den sonraki ikinci kaynağı olan hadislerin, onlardan hüküm çıkaracak olan fakihlere sağlıklı bir şekilde ulaşmasını da sağlamaktadır. Nitekim bu ilişkinin önemini tasvir etme açısından İmam Şâfiî'nin, muhaddislere yönelik dediği “أنتم الصيادلة، ونحن الأطباء” (*Sizler eczacılersiniz, bizler ise doktorlarız*)¹¹ sözü büyük önem taşımaktadır. Muhaddisler, bu ilmin sıhhatini ve güvenilirliğini temin etmek amacıyla sözlü kültürün ve hafızanın eleği sayılabilecek eşsiz ve incelikli metotlar geliştirmişlerdir. Özellikle isnâd sistemi, bilginin kaynağını ve her bir râvî'nin liyakatini sorgulayarak bilginin doğruluğunu ve sahibine aidiyetini garanti altına almayı hedeflemiştir. Cerh ve ta'dil ilmi¹² ise râvîlerin güvenilirliğini değerlendiren önemli bir ilim olarak işlev görmüştür.

⁶ Garîbu'l-hadis, fıkhu'l-hadîs, müşkil/muhtelifu'l-hadis ve şürûhu'l-hadîs gibi.

⁷ Cerh ve ta'dil ve hadis edebiyatı gibi.

⁸ M. Yaşar Kandemir, “Muhaddis”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/390-392; Selahattin Yıldırım, *Osmanlı Dönemi Anadolu Muhaddisleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 1994).

⁹ Zayıf hadis manasındadır. Bk.: Abdullah Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2013), 271.

¹⁰ Nebi Bozkurt vd., “Dârü'lhadîs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/527-533.

¹¹ İmam Şâfiî'ye nispet edilen bu sözü ondan, talebesi el-Rebi' b. Süleyman el-Murâdî nakletmektedir. İmam Şâfiî bu sözü, hadisleri ezberleyen ve nakleden ancak onlardan fikhî hüküm çıkarma noktasında duraksayan bir grup hadis talebesine hitaben söylemiştir. Buradaki teşbihe göre hadisçiler ilacın (nassın) hammaddesini elinde tutan eczacılar, fakihler ise bu ilacın hangi hastalığa (meseleye) iyi geleceğini teşhis eden doktorlar gibidir. Detaylı bilgi için bk.: Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnâût v.d. (Müessesetü'r-Risâle, 1985), 10/23, 16441.

¹² Detaylı bilgi için bk.: Ebû Muhammed el-Hasen b. Abdurrahmân b. Hallâd er-Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâ'î*, thk. Muhammed Acâc el-Hatîb (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1984), 209, 235; Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî İbn Kuteybe, *Te'vîlü muhtelifi'l-hadîs*, thk. Ebû Üsâme Salim b. İdu'l-Hilâl (Riyâd: Dâru İbn Kayyim - Dâru İbn Affân, 2012), 40; Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dil* (Haydarâbâd: Dâiretü'l-Maarifi'l-Osmâniyye, 1952), 1/11, 2/38;

Semâ (dinleme)¹³, kıraat (okuma)¹⁴, tadrîs (öğretme), kitâbet/mükâtebe (yazışma) ve icâzet (ilim aktarma izni) gibi rivâyet teknikleri¹⁵, bilginin (hadislerin) nesilden nesle kontrollü ve doğru bir şekilde aktarılmasını sağlamıştır. Ayrıca ezber ve tekrar gibi hafıza stratejileri ile ilim ahlâkı (doğruluk, dürüstlük, emanet bilinci, zapt ve adalet) gibi değerler, muhaddislerin bilgi aktarım metodolojisinin temelini oluşturmaktadır. Hadis ilimlerinin tahsili, kuru bir bilgi aktarımı olmanın ötesinde köklü bir ilim ahlâkını zorunlu kılar. Muhaddisler bilgiye hürmeti, dürüstlüğü ve güvenilirliği şahsiyetlerinin temel taşı hâline getirmişlerdir. Bu gelenekte hoca ve talebe arasındaki münasebet, salt veri paylaşımından ziyade bir terbiye ve edep sürecidir. Dolayısıyla hadis meclisleri, yalnızca rivâyetlerin aktarıldığı mekânlar olmaktan çıkıp nezaketin ve vakarın bizzat yaşanarak öğrenildiği birer ahlâk ve edep mektebi olarak da işlev görmüştür.¹⁶

Günümüz modern eğitim yaklaşımları ise dijital çağın getirdiği imkânlarla şekillenmiştir. Öğrenci merkezli yaklaşımlar, etkileşimli öğrenme ortamları ve teknoloji destekli araçlar öğrenme sürecini daha ilgi çekici, etkili ve kişiselleştirilmiş hale getirmektedir. Ancak modern eğitimde de bilginin doğruluğu, güvenilirliği ve ahlâkî boyutları önemli bir yer tutmaktadır. Bu sebeple muhaddislerin asırlar boyunca geliştirdiği metotlar ve ilim ahlâkı günümüz modern eğitim yaklaşımlarına da değer katabilir.

Emin Âşıkkutlu, "Cerh ve Ta'dîl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/394-401; Bir râvînin değerlendirilme sürecinin bir örneği olarak bk.: Aşur Akyol, "Ebû Hanîfe'nin Öğrencilerinden Hasan b. Ziyâd'ın Hayatı ve Hadis İlmindeki Yeri", *HADITH* 13 (2024), 362-388.

¹³ er-Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâ'î*, 186; Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fi 'ilmi'r-rivâye*, thk. M. Hâfiz et-Tîcânî (Kâhire, 1972), 337; Abdullah Aydın, "Semâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/457-458.

¹⁴ er-Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâ'î*, 420-434; Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh en-Nîsâbü'rî Hâkim, *Ma'rîfetü 'ulûmi'l-hadîs*, thk. Seyyid Muazzam Hüseyin (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1977), 256; Salahattin Polat, "Kıraat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/434-435.

¹⁵ Söz konusu metodlar için bk.: er-Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâ'î*, 163-181; Hâkim, *Ma'rîfetü 'ulûmi'l-hadîs*, 256-261; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fi 'ilmi'r-rivâye*, 446-454; Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdirrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî İbnü's-Salâh, *Ma'rîfetu envâ'i 'ulûmi'l-hadîs (Muhaddimetü İbnü's-Salâh)*, thk. Nureddin İtir (Beyrut: Dâru'l-Fikrî'l-Mu'âsır, 1986), 128-180; Nevzat Aşık, "Tahammül", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/380-382; Mücteba Uğur, "Edâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/388-389; Ahmet Yücel, *Hadis İstilahlarının Doğuşu ve Gelişimi (Hicri İlk Üç Asır)* (İstanbul: İFAV, 2014), 36, 59-66, 72-87.

¹⁶ Konu hakkında detaylı bilgi için bk.: Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi' li-ahlâki'r-râvî ve âdâbi's-sâmi'*, thk. Mahmûd et-Tahhân (Riyad: Mektebetü'l-Maârif, ts.), 1/78-303; Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr es-Sem'ânî, *Edebü'l-İmlâ ve'l-İstimplâ*, thk. Max Weisweiler (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1981), 1-180; İsmail Lütfi Çakan, *Hadis Usulü* (İstanbul: İFAV, 2013), 45-51; Talat Koçyiğit, *Hadis Usulü* (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2016), 250-252; Kandemir, "Muhaddis", 30/390-392; Bozkurt vd., "Dârülhadîs", 8/529.

Literatür incelendiğinde hadis ilmindeki bilgi aktarım metotları üzerine birçok çalışma¹⁷ bulunmakla birlikte modern eğitim yaklaşımları¹⁸ da kendi içinde geniş bir literatüre sahiptir. Ancak ilginç olan şudur ki bu iki farklı dünya, yani hadis ilminin bilgi doğrulama disiplini ile modern eğitim teorileri, nadiren aynı masaya oturmaktadır. Mevcut literatürde bu tür disiplinler arası bir yaklaşımın yeterince geliştirilmemiş olması, önemli bir boşluk teşkil etmektedir. Bu boşluk tarihsel birikimden modern pedagojiye aktarılacak değerli derslerin potansiyelini göz ardı etmektedir.¹⁹

Bu çalışmanın temel problematiği, hadis ilmindeki bilgi aktarım metotları ile günümüz modern eğitim yaklaşımları arasında bilginin doğası, güvenilirliği ve etik aktarımı bağlamında hangi ortak ilkeler ve farklılıklar bulunduğunu araştırmaktır. Bu bağlamda, muhaddislerin bin yılı aşkın bilgi aktarım tecrübesinden modern pedagojiye aktarılacak derslerin veya ilkelerin olup olmadığı incelenecektir. Böyle bir mukayese sadece tarihsel bir merakı gidermekle kalmayacak aynı zamanda bilginin hızla yayıldığı ve doğruluğunun sıkça sorgulandığı dijital çağda, modern pedagojiye bilgi okuryazarlığı ve eleştirel düşünme becerileri kazandırma noktasında yeni bir zemin sunabilecektir.

Bu çalışmanın amacı, hadis ilmindeki bilgi aktarım metotları ile günümüz modern eğitim yaklaşımları arasında bilginin doğası, aktarımı, güvenilirliği ve etik aktarımı bağlamında hangi ortak ilkeler ve farklılıklar bulunduğunu araştırmaktır. Ayrıca hadis ilmi ve eğitim bilimleri arasındaki disiplinler arası diyalogu zenginleştirmeyi ve temel İslâmî ilimlerin çağdaş eğitim sorunlarına yönelik potansiyel katkılarını ortaya koymak makalenin hedefleri arasındadır.

Yöntem

Bu çalışma muhaddislerin ve modern eğitimcilerin bilgi aktarım yöntemlerini mukayeseli olarak inceleyen nitel bir araştırmadır. Araştırma deseni olarak literatür taraması ve doküman analizi kullanılmıştır.

Veri Toplama: Çalışmanın birincil veri kaynaklarını, hadis ilminin temel usul eserleri, hadis rivâyet tekniklerini açıklayan eserler, hadis ahlakına dair yazılı kaynaklar ve ilim geleneğini yansıtan biyografik eserler oluşturmaktadır. İkincil veri kaynakları ise modern eğitim yaklaşımlarını konu alan akademik kitaplar, dergi makaleleri ve

¹⁷ Örneğin bk.: Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *Tedribü'r-râvî fi şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Fârîyâbî (Beyrut, 1409); Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi' li-ahlâki'r-râvî ve âdâbi's-sâmi'*; İbnü's-Salâh, *Muhaddimetu İbnü's-Salâh*; Fuad Sezgin, "Hadis Musannefatının Mebde'i ve Ma'mer B. Raşid'in Cami'i", *Türkiyat Mecmuası* 12 (1955), 115-134; Koçyiğit, *Hadis Usulü*; Çakan, *Hadis Usulü*; Ahmet Yücel, *Hadis Usulü* (İstanbul: İFAV, 2014).

¹⁸ Örneğin bk.: Ayten Ulusoy (ed.), *Eğitim Psikolojisi* (Ankara: Anı Yayıncılık, 2024); Anita Woolfolk, *Educational Psychology (Eğitim Psikolojisi)* (Pearson, 2018); Pasi Sahlberg, *Finnish Lessons 2.0: What can the world learn from educational change in Finland?* (Teachers College Press, 2015); Hakan Atılğan, *Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme* (İstanbul: Anı Yayıncılık, 2009); Selçuk Coşkun, "Yetişkin Eğitimi Bağlamında Hz. Peygamber'in Kadınları Eğitim Siyaseti", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26 (2006); Hasan Meydan, *Din Eğitiminde Manevî Boyut* (İstanbul: Dem Yayınları, 2015).

¹⁹ Bu disiplinler arasındaki bazı çalışmalar için bk.: Ahmet Gül, *Osmanlı Medreselerinde Eğitim-Öğretim ve Bunlar Arasında Darü'l-hadislerin Yeri* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997); Ayşegül Toprak Şahin, "Yüksek İlim Tahsilinde Hadis Eğitimi: Osmanlı Dârü'l-hadislerinden Dârü'l-fünûn İlahiyat Fakültesi'ne", *darulfunun ilahiyat* 36/'Darulfunun İlahiyat' (2025), 261-301.

uluslararası eğitim raporları olmuştur. Belirlenen anahtar kavramlar doğrultusunda ilgili literatür taranmıştır.

Veri Analizi: Toplanan veriler, iki aşamalı bir yaklaşımla analiz edilmiştir. İlk aşamada, muhaddislerin ve modern eğitimcilerin bilgi aktarım yöntemleri, kendi disiplinlerinin özgün bağlamları içinde ayrı ayrı betimleyici ve tematik bir analizden geçirilmiştir. Burada betimleyici analiz ile elde edilen veriler araştırma sorularının belirlediği çerçeveye göre tasnif edilip olduğu gibi özetlenmiş, tematik analiz ile de bu verilerin derinliklerinde yatan ortak kavramlar ve ana izlekler (temalar) sistematik bir yaklaşımla ortaya çıkarılmıştır. Bu aşamada, her iki alana ait bilgi aktarımına ilişkin temel prensipler, kullanılan teknikler ve etik yaklaşımlar belirlenmiştir. İkinci aşamada ise belirlenen bu temalar ışığında iki disiplin arasındaki benzerlikler ve farklılıklar mukayeseli olarak değerlendirilmiştir. Analiz sürecinde hadis usulü ve modern eğitim terminolojisi arasındaki “kavramsal karşılıklar” üzerinde durulmuş ve her iki yaklaşımın günümüz eğitim sorunlarına potansiyel çözümleri tartışılmıştır. Dolayısıyla hadis tahammül ve edâ yollarından sadece modern eğitim metotları ile mukayese edilebilecek olanlar alınmış olup bugünün eğitim dünyasında karşılığı olmayan münâvele, i’lâmü’ş-şeyh, vasiyyet ve vicâde gibi bazı yöntemler değerlendirmeye alınmamıştır.

1. Muhaddislerin Eğitim-Öğretim veya Tahdîs (hadis nakli) Metotları

Muhaddisler tarafından geliştirilen eğitim ve öğretim metotları hadis ilminin ve hadislerin naklini, sıhhatini ve maksadına mutabık olarak anlaşılmasını merkeze alan disiplinler bütünüdür. Temeli sözlü kültüre ve rivâyet zincirinin (isnâd) güvenilirliğine dayanan bu yöntemler, bilginin tahrif edilmeden korunmasını ve aslına uygun bir biçimde geleceğe taşınmasını amaçlar. Bu metodolojik yaklaşım hadislerin nesilden nesle aktarılmasında yalnızca teknik bir veri transferi sağlamakla kalmamış aynı zamanda ilim ahlakı ve adabı ile yoğrulmuş, hoca-talebe ilişkisini manevî bir zemine oturtan köklü bir gelenek inşa etmiştir. Söz konusu gelenek bilginin sadece ezberlenmesini değil o bilginin hangi kaynaktan, hangi şartlar altında ve kimler aracılığıyla intikal ettiğinin titizlikle denetlenmesini öngörür. Bu çerçevede konu rivâyet sisteminin güvenilirliği, ezber yeteneğine dayalı sözlü kültürün işleyişi ve ilmi sorumluluk bilinci gibi temel başlıklar altında incelenmektedir. Ayrıca bu süreç bilginin doğruluğunu teyit etmek amacıyla geliştirilen cerh ve ta’dil gibi eleştirel süzgeçlerin, modern dönemdeki bilgi doğrulama mekanizmalarıyla olan yapısal benzerliklerini de içine alan geniş bir perspektifle ele alınmaktadır.

1.1. Muhaddislerin Kullandığı Temel Yöntemler

1.1.1. Semâ Metodu (Dinleme, İcazet ve Sözlü Aktarım)

“Duymak ve dinlemek” anlamlarına²⁰ gelen “Semâ” (السماع), bir hadis hocasının hadisleri okuması veya anlatması, talebelerin ise bu hadisleri dikkatle dinlemesi,

²⁰ Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, thk. el-Yâzîcî v.d. (Beyrut: Dâru Sâdır, 1414), 8/162-168; Ebû Abdîrrahmân b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî Halîl b. Ahmed, *Kitâbu’l-Ayn*, thk. Mehdi el-

ezberlemesi ve not alması esasına dayanır. Bu yöntem, hadis tahammül ve edâ yollarının temel taşlarından biri olup sözlü rivâyetin gücüne ve güvenilirliğine büyük önem verir. Semâ meclisleri sadece hadislerin ezberlenip not alındığı mekânlar olmaktan öte talebe ve hocanın bir araya geldiği, hadislerin sened ve metinlerinin incelendiği, tartışıldığı ve aktarıldığı ortamlardır. Bu meclislerde, hadislerin sadece lafzî aktarımı değil anlamları, muhtemel söylenme sebep ve maksatları, delil olma yönleri, fikhî olarak ifade ettikleri hükümleri veya belâgat açısından değerleri de keşfedilirdi. Semâ, hadislerin doğru ve gayesine mutabık bir şekilde aktarılmasını ve anlaşılmasını sağlamak amacıyla ciddiyetle uygulanan bir yöntemdir. İcazet, Semâ metodunun ayrılmaz bir parçasıdır ve hadis rivâyet etme yetkisini belgeleyen bir sened niteliğindedir. Bu belge, talebenin hocasından hadisleri rivâyet etme yetkisini aldığını ve bu hadislerin güvenilir bir şekilde nakledildiğini gösterir. Semâ metodu, sadece bilgi aktarımını değil aynı zamanda talebe ve hoca arasındaki saygı ve güven ilişkisini de vurgular. Bu ilişki hadislerin doğru bir şekilde aktarılmasının ve anlaşılmasının temelini oluşturur. Mesela hadis öğrenimi için Bağdat'a giden Yahyâ b. Maîn (öl. 233/848), hocasından hadis dinlerken hocasına karşı duyduğu saygıdan dolayı diz çökmüş ve hocasının dersini o şekilde dinlemiştir. Bu örnek, Semâ meclislerindeki saygı ve edep anlayışını açıkça ortaya koymaktadır. Semâ metodu, hadislerin sadece kuru metinler olarak değil hukûki bir değer ifade ettiği için yaşayan bir bilgi geleneği olarak aktarılmasını sağlamıştır. Bu sayede hadisler nesilden nesle nakledilirken hem korunmuş hem de doğru bir şekilde anlaşılmıştır.²¹

1.1.2. Kıraat/Arz Metodu (Okuma, Tasdik ve Metin Kontrolü)

Sözlükte genel olarak “okumak” anlamına²² gelen bu ve muhaddislerin istilâhında ise talebenin hocaya hadisleri okuması, hocanın ise dikkatle dinleyerek gerekli düzeltmeleri yapması esasına dayanan “kıraat/arz” (القراءة / العرض) metodu, hadislerin ve bilumum hadis ilmi kaidelerinin aktarıldığı tahammül ve edâ yollarından biridir. Bu, adeta bir bilgi doğrulama mekanizmasıdır ki burada hadislerin daha önceden doğru alınmış ve yazılmış olması dikkatle kontrol edilir. Bu metot, talebenin hadisleri doğru bir şekilde okumasını ve anlamasını sağlamayı ve hadislerin bir sonraki kuşağa aktarımının bir önceki kuşak olan şeyhin onay ve denetimiyle sağlam olarak yapılmasını amaçlar. Yanlış okuma veya anlama ihtimallerini en aza indirerek hadis rivâyetlerinin güvenilirliğini artırır. Kıraat metodu, özellikle yazılı hadis metinlerinin kontrolünde kritik bir rol oynamıştır. Talebeler, okudukları metinleri hocalarının onayından geçirerek metinlerin doğruluğunu teyit ederlerdi. Bu sayede hadislerin nesilden nesle aktarımı sırasında ortaya çıkabilecek hataların önüne geçilmiş olurdu. Kıraat metodunun teknik titizliğinin ve bir denetim mekanizması olarak nasıl çalıştığının en

Mahzûmî, İbrâhim es-Sâmîrî (Dâr ve Mektebetü'l-Hilâl, ts.), 1/349; Ebubekir Muhammed b. Hasan İbn Düreyd, *Cemheretü'l-lüga* (Beyrut: Dâru'l-İlm Lilmelâyin, 1987), 2/842; Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 2010), 734; Şükrü Halûk Akalın, *Türkçe Sözlük* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011), 2063.

²¹ Ebu'l-Fadl Şihâbüddîn Ahmed İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb* (Hindistan: Matbaatu Daireti'l-Maarifi'n-Nizâmiyye, 1326), 11/244; Çakan, *Hadis Usulü*, 51; Koçyiğit, *Hadis Usulü*, 300.

²² İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 1/128-130; Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, 5/204; Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, 1062; Akalın, *Türkçe Sözlük*, 1412.

somut örneği İmam Mâlik'in *el-Muvatta'* üzerindeki uygulamasında görülmektedir. İmam Mâlik, döneminin en büyük otoritesi olmasına rağmen talebelerinin kendisine gelip metni okumalarını (*arz etmelerini*) bizzat isterdi. Öyle ki, talebesi Ebû Abdillâh Abdurrahmân İbnü'l-Kâsım (ö. 191/806) veya Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî (öl. 234/849) gibi isimler metni okurken İmam Mâlik en küçük bir hareke hatasında veya kelime kaymasında müdahale ederek metni düzelttirirdi. Hatta o, bu metodun güvenilirliğini vurgulamak için, '*Hocanın talebeye okuması ile talebenin hocaya okuması (arz) arasında hiçbir fark yoktur*' diyerek bu yöntemin bir belge niteliği taşıdığını tescil etmiştir. Bu süreçte hoca, sadece bir dinleyici değil hafızasındaki veya elindeki asıl nüsha ile talebenin okuduğu nüshayı ânlık olarak karşılaştıran canlı bir 'doğrulama sistemi' işlevi görürdü. Bu denetim sayesinde asırlar boyunca *el-Muvatta'* nüshaları arasındaki farklar asgari düzeyde kalmış ve metin güvenilirliği en üst seviyeye taşınmıştır.²³ Kiraat metodu, hadislerin lafzî olarak doğru okuma ve takibinin yanında manevî bir hassasiyetle de ele alınması gerektiğini vurgular. Bu sayede hadisler sadece geçmişe ait metinler olmaktan çıkıp, günümüz Müslümanları için de yol gösterici ilkeler haline gelmiştir. Mesela İmam Buhârî (öl. 256/870), *Sahîh-i Buhârî* adlı eserini yazarken her bir hadisi yazmadan önce gusûl abdesti almış ve iki rekât namaz kılmıştır. Bu, onun hadislerle verdiği önemi gösterir. İmam Buhârî'nin bu yaklaşımı, hadislerin sadece akademik bir çalışma alanı olmadığını manevî bir sorumluluk gerektirdiğini de ortaya koymaktadır. Onun bu titizliği sayesinde *Sahîh-i Buhârî*, hadis ilminin en güvenilir kaynaklarından biri hâline gelmiştir.²⁴

1.1.3. Kitâbet/Mükâtebe Metodu (Yazma, Tasdik ve Gönderme)

Sözlükte "yazmak ve bir şeyi yazıya dökmek"²⁵ anlamına gelen "kitâbet/mükâtebe" (المكاتبة), hadislerin yazılı olarak kaydedilmesi ve bu kayıtların mektup yoluyla başka yerlerdeki âlimlere veya talebelere gönderilmesi yöntemidir. Bu yöntem, özellikle uzak mesafelerdeki âlimler arasında bilgi alışverişi için kullanılmıştır. Hatta uzak coğrafyalar arasındaki bilgi alış-verişini "resmi bir belge" statüsünde koruyan tarihsel bir iletişim ağı işlevi görmüştür. Hadis hocası (şeyh), hadisi yazılı olarak kaydeder ve bunu bir mektup ile talebesine veya başka bir âlime gönderir. Alıcı mektubu alır, hadisi okur ve hadisin senedini ve metnini inceler. Eğer hadis güvenilir bulunursa, alıcı hadisi kendi rivâyet zincirine ekler. Bu yöntem de diğerleri gibi hadislerin doğru ve güvenilir bir şekilde aktarılmasına ve yayılmasına katkı sağlar. İmam Malik "*el-Muvatta*" eserinde hadisleri kaydederken çokça "... بَلَّغْنِي عَنْ" (*bana ulaştı*)

²³ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî 'ilmi'r-rivâye*, 398-403; es-Süyûtî, *Tedribü'r-râvî fî şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, 2/15; İbnü's-Salâh, *Muhaddimetü İbnü's-Salâh*, 249; *el-Bâ'isü'l-Hasîs şerhu İhtisârî 'Ulûmi'l-Hadîs*, thk. Ebû'l-Eşbâl b. Ahmed b. Abdilkâdir Ahmed Muhammed Şâkir, Ali Muhammed Venîs (Dâr İbnü'l-Cevzî, 1435), 92.

²⁴ Detaylı bilgi için bk.: Ebu'l-Fadl Şihâbüddîn Ahmed İbn Hacer el-Askalânî, *Hedyü's-sârî li muhaddimetü Fethu'l-Bârî*, thk. Şuayb el-Arnâût - Adil Mürşid (Beyrut: Dârü'r-Riâseti'l-Âlemiyye, 2021), 1/10; Koçyiğit, *Hadis Usulü*, 302; Çakan, *Hadis Usulü*, 52.

²⁵ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 1/698-704; Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, 5/341-342.

diyerek²⁶ bu yönetime işaret eder. Örneğin; naklettiği bir rivâyette “ عَنْ مَالِكٍ أَنَّهُ بَلَغَهُ²⁷، أَنَّ ” (İmâm Mâlik’ten kendisine ulaştığına göre “(Halife) Ömer b. Abdülaziz, Şam’daki zekât memuruna (âmiline) şöyle yazmıştır: ‘Zekât ancak toprak mahsullerinde (hars), nakit parada (ayn) ve hayvanlardadır (mâşîye)’”²⁸ demektedir. Burada İmâm Mâlik, bizzat duymadığı ve kendisine ulaştırılan (kitâbete) bir hükmü, halifenin valisine gönderdiği resmî mektuba (kitâbete) dayanarak nakletmiş ve tek rivâyette bu metodun iki örneğini sergilemiştir. İmâm Mâlik, bu yazılı belgeyi o kadar güvenilir bulmuştur ki ardından “Zekât ancak bu üç şeyde olur” diyerek kendi fikhî görüşünü de bu “yazılı kanıt” üzerine bina etmiştir. Diğer bir örnek olarak İmâm Buhârî’nin “Sahîh-i Buhârî” eserinde, farklı bölgelerdeki âlimlerden mektup yoluyla alınan hadisler bulunmaktadır. Buhârî bizzat görüşemediği ancak otoritesine güvendiği hocalarından gelen rivâyetleri “كَتَبَ / كَتَبَ إِلَيَّ” (Ketebe ileyne/ileyne-bana/bize yazdı)²⁹ ifadesiyle kaydederek bu yöntemin sened zincirindeki geçerliliğini tescil etmiştir. Bu titizlik, hadislerin sadece sözlü bir aktarımla kalmadığını, mühürlü ve onaylı yazışmalarla (günümüzdeki “ıslak imzalı resmî belge” veya “mühürlü mektup” gibi) korunduğunu gösteren en somut kanıttır.³⁰

1.1.4. Tadrîs Metodu (Şerh, Fıkıh ve Derin Kavrayış)

Hocanın, hadisleri şerh ederek anlatması, sadece kuru bir metin okumasından öte adeta şümüllü bir bilgi şölenidir. Bu şölen, hadislerin muhtemel maksat ve manalarını, tarihsel bağlamlarını ve fikhî çıkarımları gibi pek çok alanı barındırmakla beraber söz konusu ortamda talebe tarafından gelen sorulara cevap vermeyi de içerisine alır. Burada tek başlık altında ele alınan tadrîs metodu, aslında birkaç metodun birlikte bir mekanizma olarak uygulanmasını kapsayarak öğrenme sürecini dinamik ve zenginleştirici kılar. Burada hadislerin sadece lafzî manası değil onların sebebi vürûdları, ricalleri, fıkıhları, müşkil/muhtelifleri veyahut nâsıh/mensûhları da keşfedilir. Talebelerin daha derin bir anlayış/kavrayış kazanmasına yardımcı olan bu tadrîs metodu, hadislerin sadece metinlerini değil aynı zamanda nüzûl sebeplerini, ilgili âyetlerle ilişkilerini, sahabe ve tabiinin yorumlarını ve çıkarılan hükümleri de anlamayı amaçlar. Mesela İmâm Malik Medine’de *el-Muvatta* adlı eserini okuturken talebelerine hadislerin fikhî boyutları, senedlerin durumu ve senedde geçen ricalin kimliği

²⁶ Mesela bk.: Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî İmâm Mâlik, *el-Muvatta*, thk. Muhammed Fuad Abdulbaki (Beyrut - Lübnan: Dâru İhyâi’t-Türâsî’l-Arabî, 1985), 1/150 (No:24), 2/208 (No:512).

²⁷ Bu lafız her zaman için kitâbet’e işaret etmese de genellikle ona veya diğer bir tahammül/edâ yöntemi olan vicâde’ye hamledilmektedir. Abdullah Aydın, “Belâğ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/388.

²⁸ İmâm Mâlik, *el-Muvatta*, 1/245 (No:3).

²⁹ Mesela bk.: Buhârî, “Eymân ve’n-Nüzûr”, 15 (Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail Buhârî, *el-Câmi’u’s-sahîh (en-Nüshatü’s-Sultâniyye)* [Kahire: Mektebetü’t-Taberî, 2010]).

³⁰ İbn Hacer el-Askalânî, *Hedyü’s-sârî li muhaddimetü Fethu’l-Bârî*, 1/10; Koçyiğit, *Hadis Usulü*, 324; Çakan, *Hadis Usulü*, 55; Ahmet Yücel, “Kitâbet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/81-83.

konusunda da “قال مالك”³¹, “الْأَمْرُ عِنْدَنَا”³² ve “وَهَذَا الَّذِي سَمِعْتُ”³³ gibi lafızlarla açıklamalar yapmıştır. İmam Malik’in bu yaklaşımı, hadislerin sadece rivâyet edilmekle kalmayıp hayatın her alanına uygulanabilir bir rehber olarak anlaşılmasını sağlamaya yöneliktir. Yine İmam Tirmizî de ona benzer bir tutumla “قَالَ أَبُو عِيسَى” ve “... فِي الْبَابِ عَنْ” gibi ifadelerle³⁴ derslerini bu kolektif metod seviyesine çıkarmaktadır. Onların bu dersleri neticesinde hadisler, sadece geçmişe ait metinler olmaktan çıkıp günümüz Müslümanları için de yol gösterici ilkeler hâline gelmiştir. Bu sayede talebeler sadece hadisleri ezberlemekle kalmamış onların fikhî derinliğini ve pratik uygulamalarını da öğrenmişlerdir. Bu dersler hadis ilminin sadece akademik bir çalışma alanı olmadığını aynı zamanda Müslümanların günlük yaşamlarına rehberlik eden canlı bir kaynak olduğunu göstermiştir.³⁵

1.2. Tekrar ve Hafıza Güçlendirme

Muhaddisler, hadislerin aslına uygun ve hatasız bir şekilde aktarılmasını sağlamak amacıyla ezberleme (hıfz) ve tekrar (müzakere) yöntemlerini ilmi faaliyetlerinin merkezine koymuşlardır. Bu süreçte talebeler, işittikleri hadisleri sadece zihinsel bir kayıtlarla bırakmaz onları satırlara dökerek not alır, ardından bu notları defalarca tekrar ederek kalıcı bir meleke haline getirirlerdi. Hadis ilminde ezberleme, yalnızca hadis metnini (metin) değil, o metni Hz. Peygamber’e ulaştıran tüm râvî isimlerini (sened) ve onların güvenilirlik durumlarını da eksiksiz bir hiyerarşiyle hafızaya naksetmeyi kapsar. Bu disiplinin en çarpıcı örneklerinden biri, İmam Şâfiî’nin ilmi dehasıdır. Şâfiî, henüz genç bir talebeyken hocası İmam Mâlik’in eseri *el-Muvatta*’yı ezberlemiş ve bu sayede hocasının takdirini kazanarak ilmi icazet sürecini hızlandırmıştır.³⁶ Ezberin ilimdeki bu önemli yeri, medrese geleneğinde pedagojik bir düstur haline gelmiştir. Hatta Anadolu medreselerinde bugün bile dillerde pelesenk olan ve öğrenmenin ancak sabırlı bir tekrarla mümkün olduğunu latife yoluyla anlatan “التكرار أحسن ولو كان يوز سكرن” (180) (*Tekrar, yüz seksen kere de olsa en güzelidir*) sözü bir darb-ı mesel haline gelmiştir. Bu yaklaşım, bilginin sadece zihne girmesini değil kalbe ve hayata yerleşmesini sağlayan metodolojik bir sürekliliğin ifadesidir.

³¹ Bu konudaki bazı örnekler için bk.: İmâm Mâlik, *el-Muvatta*’, 1/9,10,12,13,21,22,30,38,40 (No:13,14,22,23,24,29,46,52)...; Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed en-Nemerî İbn Abdilberr, *el-İstizkârü’l-câmi’ li-mezâhibi fukahâ’i’l-emsâr ve ‘ulemâ’i’l-aktâr fîmâ tezammenehü’l-muvatta’ min me’âni’r-re’y ve’l-âsâr*, thk. Salih Muhammed Ata - Muhammed Ali Muavvid (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlimiyye, 2000), 1/21,23,24,42,54,57,66,69...; Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed en-Nemerî İbn Abdilberr, *et-Temhîd limâ fi’l-Muvatta’ mine’l-me’ânî ve’l-esânîd*, thk. Beşşâr Avvâd Maruf (Londra: Müessesetü’l-Furkân li’t-Türâsi’l-İslâmî, 2017), 1/216,228,258,272,367, 2/32,45,65...

³² İmâm Mâlik, *el-Muvatta*’, 1/21,60,63,86,92,119,180,206...; İbn Abdilberr, *et-Temhîd*, 5/122,255,256, 6/447, 7/170,173,408...; İbn Abdilberr, *el-İstizkâr*, 1/156,230,268,327, 2/395,504...

³³ İbn Abdilberr, *et-Temhîd*, 2/527,567, 4/817...; İbn Abdilberr, *el-İstizkâr*, 4/9,258, 5/430, 6/103...

³⁴ Tirmizî, “Şehâdât”, 3; “Salât”, 7; “Sefer”, 41; “Birr ve Silâ”, 46 ...; İbn Abdilberr, *el-İstizkâr*, 1/198, 4/75, 5/238...; İbn Abdilberr, *et-Temhîd*, 1/95,106,226, 6/488, 7/502...

³⁵ İmâm Mâlik, *el-Muvatta*’, 2/900.

³⁶ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, 9/28.

1.3. İlim Ahlâkı ve Hadis Meclisi Âdâbı

Talebeler, hocalarına karşı son derece saygılı ve itaatkâr olurlardı. Meclise sessizce girerler, hocanın sözünü kesmez ve izinsiz konuşmazlardı. Hocanın oturduğu yere yakın oturmaya gayret eder ve dikkatlerini dağıtacak davranışlardan kaçınırlardı. Hadis meclisleri, sadece bilgi aktarımının yapıldığı yerler olmayıp bununla beraber birer terbiye ve edep mektebiydi. Bu meclislerdeki vakarın kökeni, ashâb-ı kirâmın Resûlullah'ı (s.a.s.) dinlerken sergilediği o meşhur duruşa dayanıyordu. Sahabenin, Peygamber Efendimiz'in (s.a.s) huzurundaki halini tarif eden “كَانَ عَلَى رُؤُوسِهِمُ الطَّيْرُ” (*Sanki başlarının üzerinde bir kuş varmış da kımıldasalar uçacakmışçasına*)³⁷ sergiledikleri o mutlak sükûnet ve odaklanma, sonraki nesiller için ilim meclislerinin temel taşı olmuştur. Mesela İmam Ahmed b. Hanbel hocası İmam Şâfiî'nin dersini dinlerken tıpkı seleflerinin Nebvî huzurda takındığı bu tavırla hocasına karşı duyduğu derin saygıdan dolayı yüksek sesle konuşmaktan dâhi çekinmiştir.³⁸

2. Modern Eğitim Öğretim Metotları

Modern eğitim, öğrenci merkezli yaklaşımları, etkileşimli öğrenme ortamlarını, teknolojik araçları ve küresel bağlantıları kullanarak öğrenme sürecini zenginleştirmeyi ve bireysel gelişimi desteklemeyi hedefler. Bu metotlar veya yaklaşımlar³⁹ aşağıdaki kategorilerde incelenebilir.

2.1. Öğrenci Merkezli Öğrenme Metotları

Öğrenci merkezli öğrenme metotları, “Proje Tabanlı Öğrenme, İşbirlikli Öğrenme, Örnek Olay İncelemeleri ve Yaşam Boyu Öğrenme” gibi yöntemler kapsamında ele alınacaktır. Bu eğitim yaklaşımlarının ve metodlarının ortak hedefi öğrencileri sadece pasif bilgi alıcıları olmaktan çıkarıp aktif öğrenenler hâline getirmektir. Öğrencilerin aktif katılımını, eleştirel düşünme ve problem çözme becerilerini geliştirmeyi amaçlar. Öğrenme sürecini öğrencinin ilgi alanlarına ve ihtiyaçlarına göre şekillendirir. Bu sayede öğrenciler kendi öğrenme hedeflerini belirler, öğrenme sürecine aktif olarak katılır ve kendi öğrenmelerinin sorumluluğunu üstlenirler. Öğrenciler kendi projelerini geliştirir, grup çalışmalarına katılır ve gerçek dünya problemlerini çözerler. Bu yaklaşım, öğrencilerin teorik bilgi edinmelerinin yanında pratik beceriler kazanmalarını ve öğrendiklerini gerçek hayatta nasıl uygulayacaklarını da öğrenmelerini sağlar. Mesela Finlandiya eğitim sisteminde öğrenciler proje tabanlı öğrenme ile gerçek dünya problemlerine çözüm üretirler.⁴⁰

³⁷ Mesela bk.: Buhârî, “Cihâd ve Siyer”, 37; Nesâî, “İlim”, 29 (Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübra*, thk. Hasan Abdülmün'im Şelebî - Şuayb el-Arnâût [Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001]).

³⁸ Konu ile alakalı örnekler için bk.: Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, thk. Beşşâr Avvâd Maruf (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2002), 2/404; Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbüddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr eş-Şâfiî İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye* (Dârü'l-Fikr, 1986), 10/240; Çakan, *Hadis Usulü*, 45-51.

³⁹ Modern Eğitim yöntemleri hakkında detaylı bilgi için bk.: Behçet Oral (ed.), *Öğrenme Öğretme Kuram ve Yaklaşımları* (Ankara: Pegem Akademi, 2024), 39-216, 283-408, 413-556; Ulusoy, *Eğitim Psikolojisi*, 197, 277, 327, 375,409.

⁴⁰ Sahlberg, *Finnish Lessons 2.0: What can the world learn from educational change in Finland?*, 1-264.

Bu yaklaşım öğrencilerin sadece okulda değil yaşam boyu her yerde öğrenmeye de teşvik eder. Çünkü öğrenciler gündelik yaşamda problemlerini çözerken sürekli olarak yeni bilgiler edinmek ve öğrenmek zorunda kalırlar. Bu da öğrencilerin yaşam boyu öğrenme becerilerini geliştirmelerine yardımcı olur. Bu eğitim modeli, öğrencilerin sadece bilgi edinmelerini değil eleştirel düşünme, problem çözme, yaratıcılık, işbirliği ve iletişim gibi 21. yüzyıl becerilerini de geliştirmelerini amaçlar. Bu sayede öğrenciler geleceğin karmaşık ve dinamik dünyasına daha iyi hazırlanırlar.⁴¹

2.2. Etkileşimli (Sosyal) Öğrenme Ortamları

Bu mekânlar sınıf ortamları, laboratuvarlar, atölyeler, dijital öğrenme platformları veya sanal gerçeklik gibi daha pek çok ortamı ifade etmektedir. Modern eğitim, öğrenci ve öğretmen arasındaki etkileşimi en üst seviyeye çıkararak öğrenmeyi daha ilgi çekici ve etkili hale getirmeyi hedefler. Bu amaç doğrultusunda sınıflar interaktif tahtalar, dijital kaynaklar ve sanal gerçeklik araçlarıyla desteklenerek öğrencilerin farklı öğrenme stillerine hitap eder. Bu teknolojik donanım, öğrencilerin bilgi edinmelerine ilaveten öğrenme sürecine aktif olarak katılmalarını ve eleştirel düşünme becerilerini de geliştirmelerini sağlar. Etkileşimli tahtalar öğrencilerin derse aktif olarak katılımını teşvik eder. Öğrenciler tahtadaki dijital içeriklerle etkileşim kurarak öğrenme sürecine dâhil olurlar. Dijital kaynaklar öğrencilere zengin ve çeşitli öğrenme materyalleri sunar. Öğrenciler bu kaynaklar aracılığıyla farklı öğrenme stillerine uygun içeriklere erişebilirler. Sanal gerçeklik (VR) araçları, öğrencilere gerçek hayatta deneyimleyemeyecekleri öğrenme fırsatları sunar. Öğrenciler VR teknolojisi sayesinde tarihi olayları, coğrafi bölgeleri ve bilimsel kavramları interaktif bir şekilde deneyimleyebilirler. Bu sayede öğrenme süreci daha ilgi çekici, zihinde kalıcı ve unutulmaz hale gelir. Mesela Amerika Birleşik Devletleri'ndeki bazı okullarda sanal gerçeklik teknolojisi kullanılarak öğrencilerin tarihi olayları ve coğrafi bölgeleri deneyimlemeleri sağlanmaktadır.⁴² Bu tür etkileşimli öğrenme ortamları öğrencilerin sadece bilgi edinmelerini değil aynı zamanda eleştirel düşünme, problem çözme, işbirliği ve iletişim gibi becerilerini de geliştirmelerini amaçlar.⁴³

2.3. Teknoloji Destekli Öğrenme

Bilgisayar, projeksiyon cihazı, interaktif/akıllı tahtalar, eğitim yazılımları, yapay zekâ ve dijital vatandaşlık⁴⁴ gibi teknolojik araçlar, modern eğitimde öğrenme sürecini

⁴¹ Detaylı bilgi için bk.: Naşide Urhan - Mukkades Erdem, "Proje Tabanlı Öğrenme, İşbirlikli Öğrenme, Örnek Olay İncelemeleri ve Yaşam Boyu Öğrenme", *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi* 51/1 (2018), 27-53; Oral, *Öğrenme Öğretme Kuram ve Yaklaşımları*, 583, 599; Eric Jensen, *Teaching with the Brain in Mind (Beyinle Öğretim)* (Alexandria, Va: ASCD, 2005), 7-157.

⁴² Jelena Radianti vd., "A systematic review of immersive virtual reality applications for higher education: Design elements, lessons learned, and research agenda", *Computers & Education* 147 (2020), 3-17.

⁴³ Detaylı bilgi için bk.: Oral, *Öğrenme Öğretme Kuram ve Yaklaşımları*, 296, 528; Ulusoy, *Eğitim Psikolojisi*, 277-312; Esmahan Ağaoğlu (ed.), *Sınıf Yönetimi* (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 2018), 3,29; Halil İbrahim Yalın, *Öğretim Teknolojileri ve Materyal Geliştirme* (Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2012), 12.

⁴⁴ Türkiye'de halk eğitim merkezleri gibi pek çok yerdeki bütün kurslar yalnızca bu e-devlet veya e-yaygın gibi sistemler üzerinden, vatandaşın doğrudan dijital olarak başvurusu neticesinde talep toplanarak açılabilir.

daha interaktif, ilgi çekici ve küresel hale getirerek öğrencilerin eğitim alma yöntem ve şekillerini zenginleştirir. Bu araçlar sadece bilgiye erişimi kolaylaştırmakla kalmaz aynı zamanda öğrencilerin dijital becerilerini geliştirerek onları geleceğin dijital dünyasına hazırlar. Özellikle yapay zekâ destekli öğrenme platformları, öğrencilerin bireysel öğrenme hızlarına göre uyarlanmış içerikler sunarak öğrenme sürecini kişiselleştirir ve öğrencilerin kendi öğrenme potansiyellerini en üst düzeye çıkarmalarına yardımcı olur. Akademik literatürde “bilişsel modelleme” kullanarak öğrencinin bilgi düzeyini anlık analiz eden Carnegie Mellon Üniversitesi’nin “Open Learning Initiative (OLI)” projesi gibi yükseköğretim tabanlı sistemler, bu kişiselleştirilmiş eğitimin bilimsel etkinliğini kanıtlayan önemli örneklerdendir.⁴⁵ Yine Khan Academy gibi çevrimiçi eğitim platformları öğrencilere kişiselleştirilmiş öğrenme deneyimleri sunarak öğrenme sürecini desteklemektedir.⁴⁶ Bu platformlar öğrencilere kendi öğrenme hızlarına göre ilerleme imkânı sunarken aynı zamanda eksiklerini belirleyerek onlara ek kaynaklar ve alıştırmalar sunar. Bu sayede her öğrenci kendi öğrenme yolculuğunda kendi başına başarılı olabilir. Ayrıca dijital vatandaşlık kavramı, öğrencilerin dijital dünyada etik ve sorumlu bir şekilde nasıl davranmaları gerektiğini öğretir. Söz konusu kavram, öğrencilerin sadece teknolojik becerilerini geliştirmekle kalmayıp dijital dünyada bilinçli ve sorumlu bireyler olmalarını da sağlar.⁴⁷

Muhaddislerin ‘kitâbet’ metoduna karşılık gelen ve hemen yukarıdaki iki maddenin sentezi⁴⁸ şeklindeki günümüz uzaktan eğitim metodu, öğrenci ve öğretim görevlisinin fiziksel olarak aynı ortamda bulunmadığı, bilgi ve iletişim teknolojileri aracılığıyla gerçekleştirilen eğitimidir. Uzaktan eğitim, mektup yazışmalarıyla başlamış, radyo ve televizyon yayınlarıyla gelişmiş, internet ve dijital teknolojilerle yaygınlaşmıştır. Yukarıda da değinildiği gibi hocanın, yanında bulunmayan talebesine hadisleri yazıp göndermesi veya bir başkasıyla ulaştırması şeklinde tanımlanan kitâbet metodu, bilginin fiziksel birliktelik olmaksızın nakledilmesini sağlayan tarihsel bir çözümdür. Günümüzde öğrenci ve öğretim elemanının farklı mekânlarda bulunduğu uzaktan eğitim metodu da özü itibarıyla kitâbet metodunun modern teknolojilerle teçhiz edilmiş sistematik bir formu olarak değerlendirilebilir. Buradaki temel benzerlik bilginin mahiyetinden ziyade “mekânsal engellerin aşılması” ve “yazılı kayıtlar aracılığıyla aktarımın sürekliliği” noktasındaki işlevsel ortaklıktır. Nitekim klasik dönemde kitâbet, fiziksel uzaklık nedeniyle yüz yüze eğitim (semâ/kıraat) imkânının olmadığı durumlarda ilmin yazılı metinler yoluyla ulaştırılmasını nasıl mümkün kıldıysa günümüzde de dijital platformlar aynı boşluğu doldurmaktadır. Bu bağlamda mesela Bayburt Üniversitesi Uzaktan Eğitim Uygulama ve Araştırma Merkezi (BAYUZEM), öğrencilere dijital mecralar üzerinden canlı dersler ve sanal sınıfların yanı sıra klasik

⁴⁵ Marsha Lovett vd., “The Open Learning Initiative: Measuring the Effectiveness of the OLI Statistics Course in Accelerating Student Learning”, *Journal of Interactive Media in Education* 2008/1 (2008), 1-16.

⁴⁶ B. M. Truong, “The impact of Khan Academy on student learning outcomes”, *Journal of Educational Technology Development and Exchange (JETDE)* 12/1 (2019).

⁴⁷ Marc Prensky, “Digital Natives, Digital Immigrants Part 1”, *On the Horizon* 9/5 (2001), 1-6; Yalın, *Öğretim Teknolojileri ve Materyal Geliştirme*, 12, 121, 161.

⁴⁸ Etkileşimli (Sosyal) Öğrenme ve Teknoloji Destekli Öğrenme.

kitâbet geleneğinin modern bir yansıması olarak her ders için 14 haftalık müfredata uygun hazırlanmış PDF ders notları sunmaktadır.⁴⁹ Sisteme yüklenen bu materyaller, öğrencilerin diledikleri zaman erişimine ve indirmesine açık tutularak bilginin zamandan ve mekândan bağımsız bir şekilde “yazılı metin” (kitâbet) üzerinden kalıcı hale getirilmesini sağlamaktadır. Uzaktan eğitim esneklik ve ulaşılabilirlik gibi avantajlar sunarken sosyal etkileşim sınırlılığı gibi dezavantajları da barındırır. Ancak kitâbet metodunda hocanın yazdığı metnin talebe için taşıdığı bağlayıcılık ve otorite, günümüzün resmî dijital materyallerinde akademik rehberlik ve onay mekanizması olarak varlığını sürdürmektedir. Bu yönüyle uzaktan eğitim, bilginin yerelden küresele taşınmasında kitâbetin tarihsel misyonunu dijital bir düzlemde devralmıştır.

2.4. Çeşitli Değerlendirme Yöntemleri

Bütünsel gelişim, geri bildirim, sürekli iyileştirme ve portfolyo değerlendirmesi gibi modern eğitim yöntemleri, öğrencinin sadece akademik başarısını değil bununla birlikte sosyal, duygusal ve kişisel gelişimini de çok yönlü olarak değerlendirir. Bu yöntemler öğrencinin güçlü ve zayıf yönlerini belirleyerek öğrenme sürecini sürekli olarak iyileştirmeye yardımcı olur. Öğrencinin sadece sınav sonuçlarına değil aynı zamanda proje çalışmalarına, sunumlarına, grup çalışmalarına ve katılımına da odaklanır. Portfolyo değerlendirmesi, öğrencinin zaman içindeki gelişimini takip etmeyi sağlar. Öğrencinin yaptığı çalışmalar, projeler, ödevler ve diğer öğrenme çıktıları bir araya getirilerek bir portfolyo oluşturulur. Bu portfolyo, öğrencinin gelişimini somut bir şekilde gösterir ve öğrencinin kendi öğrenme sürecini değerlendirmesine yardımcı olur. Mesela Uluslararası Bakalorya (IB) programlarında, öğrencilerin gelişimini değerlendirmek için portfolyo değerlendirmesi yaygın olarak kullanılmaktadır.⁵⁰ Bilgi aktarımının ötesine geçen bu metotlar, eleştirel düşünme ve yaratıcılık gibi çağdaş yetkinlikleri merkeze alır. Bu bütüncül yaklaşım, öğrenciyi çok yönlü bir gelişime sevk ederek onu yarının dinamik dünyasına bir şekilde hazırlar.⁵¹

2. Karşılaştırmalı Analiz (Muhaddislerle Modern Eğitimcilerin Mukayesesi)

Muhaddislerin ve modern eğitimcilerin metotları, bilgi aktarımının temel prensiplerini paylaşıp da uygulama ve vurguladıkları değerler açısından bazen farklılıklar gösterir. Bu farklılıklar, aşağıdaki kategoriler olarak ele alınabilir.

2.1. Rivâyetten Dijitale Bilgi Aktarımı

2.1.1. Ortam Farkı: Sözlü Kültürün Derinliği/Dijital Çağın Genişliği

Muhaddislerin metotları, sözlü kültürün hâkim olduğu bir dönemde, hafızanın dinamizmine ve şifahî aktarımın sıhhatine dayanır. Bilginin nesilden nesle hafıza yoluyla

⁴⁹ Söz konusu dokümanlar ve canlı dersler platformu için bk: “Bayburt Üniversitesi Uzaktan Eğitim Uygulama ve Araştırma Merkezi” (Erişim 02 Nisan 2026); “BAYUZEM” (Erişim 02 Nisan 2026).

⁵⁰ I. Hill, “Curriculum policy and classroom practice: The case of the International Baccalaureate Diploma Programme”, *Journal of Curriculum Studies* 44/2 (2012).

⁵¹ Atılğan, *Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme*, 5-460; Yalın, *Öğretim Teknolojileri ve Materyal Geliştirme*, 211.

nakledilmesi, sadece bir veri depolama işlemi değil, verinin zihinde derinlemesine özümzenmesini sağlayan bilişsel bir süreçtir. Günümüzde “ezbercilik” kavramı modern eğitimciler tarafından eleştirilse de nörobilimsel çalışmalar nitelikli ezber (hıfz) süreçlerinin hipokampal gri madde hacmini artırarak bilişsel kapasiteyi güçlendirdiğini ve günümüzün kronik sorunu olan “hafıza zayıflığına” karşı zihni diri tuttuğunu göstermektedir.⁵² Muhaddisler hadisleri ezberleme, sened ve metin kritiği yapma hususunda sergiledikleri titizlikle bilginin miktarıyla beraber kalitesini de korumuşlardır.⁵³

Modern eğitim ise dijital çağın imkânlarıyla bilgiye erişim ve işbirliği zeminini küresel ölçekte genişletmiştir. Ancak modern sistemdeki “standart sınıf geçme” modeli, bireysel öğrenme hızlarını göz ardı ederek fırsat eşitliği noktasında paradoksal bir durum yaratmaktadır. Literatürde “hızlandırma” (acceleration) olarak tanımlanan yaklaşım, öğrencinin potansiyelini sabit zaman bariyerlerine hapsetmemeyi savunur.⁵⁴ Nitekim YÖK Başkanı Prof. Dr. Erol Özvar da yükseköğretimde “esnek öğrenme yolları” ve “erken mezuniyet” imkânlarının önünü açacak düzenlemelerin sinyalini vererek üstün başarı gösteren öğrencilerin akademik gelişimlerini kendi hızlarında tamamlamalarının önemini vurgulamıştır.⁵⁵ Bu dinamik yapı, öğrenciyi sadece bir bilgi kullanıcısı değil kendi öğrenme sürecini yöneten ve özgün bilgi üreten bir özne haline getirmeyi hedefler.⁵⁶

2.1.2. Konum Farkı: Hoca Otoritesi/Öğrenci Merkezli Yaklaşım

Muhaddislerin eğitim modelinde hoca, bilginin sıhhatini temsil eden merkezi bir otorite, talebe ise bu bilgiyi en saf haliyle tevarüs eden alıcı konumundadır. Bu sistemde hocanın otoritesi, sadece hiyerarşik bir konum değil rivâyetin güvenilirliğini ve bilginin tahriften korunmasını sağlayan metodolojik bir zorunluluktur. Talebenin hocasına duyduğu saygı ve “edep disiplini”, modern pedagojideki “psikolojik hazırbulunuşluk” ve “özdenetim” mekanizmalarının en somut dışavurumudur. Bu disiplin sayesinde bilgi, sıradan bir veri transferinden çıkarak “kutsal bir emanete” dönüşür ve öğrenciyi en üst düzeyde içsel motivasyona sevk eder. Neticede sınıf yönetimi, dışsal bir baskıya gerek kalmaksızın bizzat öğrencinin kuşanmış olduğu bu vakar ile kendiliğinden sağlanır. Bu da dikkat dağınıklığını minimize ederek bilişsel kapasitenin tamamen dersin içeriğine

⁵² Detaylı bilgi için bk.: Martin Dresler vd., “Hippocampal—caudate nucleus interactions support exceptional memory performance”, *Brain Structure and Function* 223 (2018), 1379-1389; Eleanor A. Maguire vd., “Navigation-related structural change in the hippocampi of taxi drivers”, *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, (2000); Zekeriya Yerlikaya, “Türkiye’de Yükseköğretimin Gelişimi ve Yeni Nesil Üniversiteler: Olumlu Gelişmeler, Sorunlar ve Öneriler”, *Cihannüma Sosyal Bilimler Akademi Dergisi* 4/2 (2025), 59-96.

⁵³ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, 10/242.

⁵⁴ Susan G. Assouline vd., *A Nation Empowered, Evidence Trumps the Excuses Holding Back America’s Brightest Students Volume 2* (Washington: Belin-Blank Center, College of Education, University of Iowa, 2015), 9.

⁵⁵ “YÖK Başkanı Özvar, üniversitenin 3 yılda bitirilebilmesine ilişkin uygulamayı değerlendirdi” (Erişim 01 Nisan 2026).

⁵⁶ Oral, *Öğrenme Öğretme Kuram ve Yaklaşımları*, 39-556; Ulusoy, *Eğitim Psikolojisi*, 197-430.

odaklandığı ve zamanın optimize edildiği son derece verimli bir öğrenme iklimi oluşturur.⁵⁷

Modern eğitim yaklaşımları, öğrenciyi öğrenme sürecinin edilgen bir alıcısı olmaktan çıkarıp kendi gelişim stratejilerini kurgulayan ve sürecin sorumluluğunu üstlenen aktif bir özne konumuna yerleştirir. Bu modelde öğretmen, öğrencinin sadece bilgi edinmesini değil aynı zamanda eleştirel düşünme, problem çözme ve yaratıcılık gibi becerilerini de geliştirmesini amaçlar. Kendi hedeflerini belirleyen ve öğrenme sorumluluğunu üstlenen bu öğrenci profili, kâğıt üzerinde aktif katılımı ve özgün düşünmeyi desteklese de uygulamada çeşitli “sorun alanlarını” beraberinde getirmektedir. Program belirlemeden yönetime kadar öğrencinin merkeze alınması, eğitimde hiyerarşik bir boşluk oluşturarak hocanın rehberlik rolünün zayıflamasına ve “mektep-medrese” mukayesesinde görülen o belirgin disiplin kaybına yol açabilmektedir. Geleneksel medrese eğitiminde hoca sadece bilgi aktaran değil, talebenin şahsiyetini inşa eden bir “murabbî” iken modern mektep modelinde öğretmenin sadece “kolaylaştırıcı” rolüne indirgenmesi bilginin derinleşmesini engelleyebilmektedir. Dolayısıyla öğrenci merkezli eğitimin başarısı, öğrencinin bu özgürlüğü taşıyabilecek bilişsel ve ahlâkî olgunluğa (otokontrol) ne ölçüde sahip olduğuyla sınırlıdır. Aksi halde bu dinamik yapı bir bilgi karmaşasına ve otorite krizine dönüşme riski taşımaktadır.⁵⁸

2.1.3. Amaç Farkı: Bilginin Korunması/Bilginin Paylaşımı

Muhaddisler için ilim, yalnızca mekanik bir bilgi aktarımı değil aslına uygun korunması gereken ilahî bir emanet ve yüksek bir sorumluluktur. Her bir hadis, nesiller boyu bozulmadan taşınması gereken kutsal bir cevher olarak görülür, bu bilginin sıhhati için eşine az rastlanır bir titizlik sergilenirdi. Bu yüksek sorumluluk bilinci, ezberleme ve aktarma süreçlerinin her safhasında en üst düzeyde dikkati zorunlu kılmış, hadislerin sened ve metin yapıları cerh ve ta’dil süzgecinden geçirilerek râvîlerin güvenilirliği en ince ayrıntısına kadar araştırılmıştır. Küçük bir hatanın dahi hakikatin safiyetini zedeleyeceği inancıyla hareket eden muhaddisler, adeta bir “kuyumcu hassasiyetiyle” çalışarak hadis ilmini sarsılmaz bir metodoloji üzerine bina etmişlerdir. Nitekim Abdullah b. Mübarek, Muhammed b. Sîrîn ve Yahya b. Saîd gibi pek çok âlimin dediği “الإِسْنَادُ مِنَ الدِّينِ، وَلَوْلَا الإِسْنَادُ لَقَالَ مَنْ شَاءَ مَا شَاءَ” (*İsnad dindendir, eğer isnad olmasaydı, dileyen dilediğini söyleyebilirdi*)⁵⁹ sözü, bu ilmî disiplinin dindeki hayati yerini ve bilginin

⁵⁷ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, 10/240; Çakan, *Hadis Usulü*, 45.

⁵⁸ Detaylı bilgi için bk.: Nurettin Topçu, *Türkiye’nin Maarif Davası* (İstanbul: Dergah Yayınları, 1997), 43-63; Oral, *Öğrenme Öğretme Kuram ve Yaklaşımları*, 39-556; Muallim Cevdet, *Mektep ve Medrese*, ed. Erdoğan Erüz (Çınar Yayınları, 1978), 25-40; Osman Ergin, *Muallim M. Cevdet’in hayatı, eserleri ve kütüphanesi* (İstanbul: İstanbul Belediyesi Bozkurt Basımevi, 1937), 215-228.

⁵⁹ Müslim, “Mukaddime”, 5 (Ebü’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *el-Câmiu’s-sahîh*, thk. Muhammed Fuad Abdulkaki [Kahire: Matbaatu İsâ el-Bâbî el-Halebî, 1955]); İbrâhim en-Nahhâs, *el-Câmi’ li-Ulûmi’l-İmâm Ahmed - Ulûmü’l-Hadîs* (Feyyûm - Mısır: Dârü’l-Felâh li’l-Bahsi’l-İlmî ve Tahkîki’t-Türâs, 2009), 15/423; Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *el-Minhâc şerhu Sahîhi Müslim b. el-Haccâc* (Beyrut: Dâru ihyâ’i’t-Türâsi’l-Arabî, 1392), 1/84-87.

belgelendirilmesinin önemini en veciz şekilde ortaya koymaktadır ki, İmâm Müslim *Sahîh*'inde buna özel “بَابُ بَيَانِ أَنَّ الْإِسْنَادَ مِنَ الدِّينِ” isminde bir bab başlığı da açmıştır.⁶⁰

Modern eğitimde ise bilgiye erişim ve paylaşım daha yaygın ve kolaydır. Dijital platformlar, bilgiye hızlı ve kolay erişim imkânı sunar. Bilgi çevrimiçi kaynaklar, veri tabanları ve dijital kütüphaneler aracılığıyla geniş kitlelere ulaştırılabilir. Bu durum bilginin demokratikleşmesini ve yaygınlaşmasını sağlar. Ancak bu kolay erişim ve paylaşım, bilginin güvenilirliği ve doğruluğu konusunda yeni sorunları da beraberinde getirir. Bilgi kirliliği, yanlış bilgi ve manipülasyon gibi sorunlar, modern eğitimde bilginin doğru ve güvenilir bir şekilde değerlendirilmesini önemli hale getirir. Bu nedenle modern eğitimde öğrencilere eleştirel düşünme, bilgi okuryazarlığı ve dijital vatandaşlık gibi beceriler kazandırılması büyük önem taşır. Öğrenciler, bilgiye erişirken ve paylaşıırken bilginin güvenilirliğini ve doğruluğunu değerlendirebilmeli, etik ve sorumlu bir şekilde hareket edebilmelidirler.⁶¹

2.2. Bireyselden Küresele Öğrenme Ortamı ve Süreci

2.2.1. Birebir ve Yüz Yüze Eğitim/Uzaktan Eğitim ve Çevrimiçi Öğrenme

Muhaddislerin eğitiminde bilginin aktarımı genellikle birebir ve yüz yüze gerçekleşirdi. Talebe, hocasıyla doğrudan etkileşimde bulunur, sorular sorar ve hocasının rehberliğinde öğrenirdi. Bu durum, talebe ve hoca arasında güçlü bir bağ kurulmasını ve talebenin bireysel ihtiyaçlarına göre öğrenmesini sağlardı. Hocanın sahip olduğu bilgi birikimi ve tecrübe, talebenin öğrenme sürecinde önemli bir rehberlik kaynağı olurdu. Talebe, hocasının anlatımlarını dikkatle dinler, notlar alır ve hocasına sorular sorarak konuları daha iyi anlamaya çalışırdı. Bu etkileşimli öğrenme ortamı, talebenin bilgiye derinlemesine nüfuz etmesini ve konuları özümsemesini sağlardı. Hocanın talebeye gösterdiği bireysel ilgi ve rehberlik, talebenin öğrenme motivasyonunu artırır ve öğrenme sürecini daha verimli hale getirirdi.⁶²

Modern eğitimde ise uzaktan eğitim ve çevrimiçi öğrenme gibi farklı öğrenme ortamları da kullanılmaktadır. Öğrenciler, sanal sınıflarda derslere katılır, çevrimiçi kaynaklardan bilgiye erişir ve küresel öğrenme topluluklarıyla etkileşimde bulunur. Bu sayede coğrafi engeller aşılar ve öğrenme imkânları genişler. Uzaktan eğitim ve çevrimiçi öğrenme öğrencilere esnek bir öğrenme ortamı sunar. Öğrenciler kendi öğrenme hızlarına ve programlarına göre derslere katılabilirler. Çevrimiçi kaynaklar öğrencilere zengin ve çeşitli öğrenme materyalleri sunar. Öğrenciler bu kaynaklar aracılığıyla farklı öğrenme stillerine uygun içeriklere erişebilirler. Küresel öğrenme toplulukları, öğrencilere farklı kültürlerden insanlarla etkileşim kurma ve bilgi alışverişinde bulunma imkânı sunar. Bu sayede öğrenciler küresel bir perspektif kazanır ve farklı

⁶⁰ Detaylı bilgi için bk.: Müslim, “Mukaddime”, 5; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 8/139, 146, 159, 180.; Çakan, *Hadis Usulü*, 45-51.

⁶¹ Oral, *Öğrenme Öğretme Kuram ve Yaklaşımları*, 163-216.

⁶² Detaylı bilgi için bk. İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 10/240-245; Bozkurt vd., “Dârülhadîs”, 8/529.

bakış açılarını öğrenirler. Modern eğitimdeki bu çeşitlilik öğrencilere daha zengin ve kişiselleştirilmiş bir öğrenme deneyimi sunar.⁶³

2.2.2. Uzun ve Meşakkatli Öğrenme/Kısa ve Yoğun Öğrenme

Muhaddislerin eğitiminde, öğrenme süreci genellikle uzun ve meşakkatliydi. Talebeler yıllarca süren bir eğitim sürecinden geçerlerdi. Hadis ilmi derin bir bilgi birikimi gerektirdiğinden öğrenme süreci sabır ve özveri gerektirirdi. Talebeler hadisleri ezberleme, anlama ve aktarma konusunda büyük bir çaba sarf ederlerdi. Hadislerin sened ve metinlerini detaylı bir şekilde inceler, râvîlerin güvenilirliğini araştırır ve hadislerin sıhhatini tespit ederlerdi. Bu süreç bilginin doğru ve güvenilir bir şekilde korunmasını ve aktarılmasını sağlamak için titizlikle uygulanırdı. Talebeler hocalarından dersler alır, hadisleri ezberler ve hocalarının rehberliğinde hadis ilminin inceliklerini öğrenirlerdi. Bu uzun ve meşakkatli süreç talebelerin hadis ilmine derinlemesine nüfuz etmelerini ve uzmanlaşmalarını sağlardı.⁶⁴

Modern eğitimde ise öğrenme süreci daha kısa ve yoğun bir şekilde gerçekleşmektedir. Modern eğitim yoğunlaştırılmış programlar ve dijital araçlar sayesinde bilgiye erişimi olağanüstü hızlandırmakta ve kısa sürede devasa bir veri akışını mümkün kılmaktadır. Çevrimiçi dersler, e-kitaplar ve interaktif materyaller öğrenciye zengin bir kaynak çeşitliliği sunsa da bu yoğunluk bilginin derinlemesine sindirilmesini ve özümsemesini zorlaştırabilmektedir. Sadece yüzeysel bir ezberle yetinmek yerine bilginin mahiyetini kavrayabilmek için günümüzde eleştirel düşünme, problem çözme ve bilgi okuryazarlığı gibi yetkinlikler her zamankinden daha kritik bir hale gelmiştir. Bu beceriler modern öğrencinin yoğun bilgi sağanağı altında boğulmadan veriyi anlamlı bir bilgiye dönüştürmesini sağlayan temel mekanizmalardır.⁶⁵

2.2.3. İlim Ahlâkı ve Edep Anlayışı/Demokratik ve Eşitlikçi Öğrenme Ortamı

Muhaddislerin eğitiminde derin bir ilim ahlâkı ve edep anlayışı hâkimdi. Talebeler, hocalarına karşı son derece saygılı ve itaatkâr olurlardı. İlim meclisleri, sadece bilgi aktarımının yapıldığı yerler değil aynı zamanda birer terbiye ve edep mektebiydi. Talebeler, hocalarının bilgi birikimine ve tecrübesine büyük bir saygı gösterirlerdi. Hocalarının yanında konuşma adabına, soru sorma adabına ve genel olarak ilim meclislerinde bulunma adabına son derece dikkat ederlerdi. Bu edep anlayışı, sadece bilgi aktarımını değil aynı zamanda talebelerin karakter gelişimini de desteklerdi. İlim meclislerinde, sadece bilgi öğrenmekle kalmaz, aynı zamanda ahlâkî değerleri de öğrenirlerdi.⁶⁶

Modern eğitimde ise öğrenci-öğretmen ilişkisi daha demokratik ve eşitlikçi bir yapıya sahiptir. Öğrencilerin düşüncelerini özgürce ifade etmeleri teşvik edilir. Öğrenme

⁶³ Oral, *Öğrenme Öğretme Kuram ve Yaklaşımları*, 385.

⁶⁴ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 8/139-180, 10/240.

⁶⁵ Oral, *Öğrenme Öğretme Kuram ve Yaklaşımları*, 325-357.

⁶⁶ Değerlendirmeler hakkında detaylı bilgi için bk.: İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 8/139-180, 10/240; Çakan, *Hadis Usulü*, 45-51; Koçyiğit, *Hadis Usulü*, 250-252; Kandemir, "Muhaddis", 30/390-392.

ortamı, öğrencinin katılımını destekleyen bir yapıya sahiptir. Modern eğitimde öğrencinin sadece bilgi alması değil aynı zamanda kendi düşüncelerini ifade edebilmesi ve eleştirel düşünebilmesi de önemlidir. Öğrenciler derslerde aktif olarak katılır, sorular sorar, tartışmalara katılır ve projeler üzerinde işbirliği yaparlar. Öğretmenler, öğrencilerin düşüncelerine saygı duyar ve onları kendi öğrenme süreçlerinde desteklerler. Bu demokratik ve eşitlikçi yaklaşım öğrencilerin özgüvenlerini artırır, yaratıcılıklarını teşvik eder ve onları bağımsız düşünmeye teşvik eder.⁶⁷

2.3. Değerlendirme Yaklaşımları

2.3.1. Sözlü Sınavlar ve İcâzet/Yazılı Sınavlar, Projeler, Sunumlar ve Portfolyo Değerlendirmesi

Muhaddislerin eğitiminde, değerlendirme genellikle sözlü sınavlar ve onların neticesinde icâzetlerle yapılırdı. İcâzet, talebenin hocadan aldığı bilginin doğruluğunu ve güvenilirliğini teyit ederdi. Bu sistem, talebenin hadisleri doğru bir şekilde ezberlediğini, anladığını ve rivâyet edebildiğini doğrulamak için kullanılırdı. Sözlü sınavlar talebenin hadisleri ezberleme ve anlama yeteneğini ölçerken icâzetler ise talebenin hocasından aldığı bilginin güvenilir bir şekilde aktarılabilirliğini belgelerdi. Bu değerlendirme yöntemi hadis ilminin güvenilirliğini korumak ve hadislerin doğru bir şekilde nesilden nesle aktarılmasını sağlamak için büyük önem taşırdı.⁶⁸

Modern eğitimde ise yazılı sınavlar, projeler, sunumlar ve portfolyo değerlendirmesi gibi çeşitli değerlendirme yöntemleri kullanılmaktadır. Bu yöntemler, öğrencinin sadece bilgi düzeyini değil aynı zamanda becerilerini, tutumlarını ve gelişimini de ölçmeyi amaçlar. Modern değerlendirme yöntemleri, öğrencinin sadece ne bildiğini değil aynı zamanda ne yapabildiğini de ölçmeyi hedefler. Yazılı sınavlar öğrencinin bilgi ve anlama düzeyini ölçerken projeler ve sunumlar, öğrencinin uygulama ve sunum becerilerini değerlendirir. Portfolyo değerlendirmesi ise öğrencinin zaman içindeki gelişimini takip etmeyi sağlar. Mesela Amerika Birleşik Devletleri'ndeki bazı okullarda, öğrencilerin eleştirel düşünme becerilerini değerlendirmek için "performans görevleri" kullanılmaktadır.⁶⁹ Bu tür performans görevleri, öğrencilerin gerçek dünya problemlerini çözme, analiz yapma ve sunum yapma becerilerini ölçer ve öğrencilerin becerilerini geliştirmelerine yardımcı olur. Modern değerlendirme yöntemleri, öğrencilerin sadece akademik başarılarını değil aynı zamanda kişisel ve sosyal gelişimlerini de desteklemeyi amaçlar.⁷⁰

2.3.2. Bilgi Kaynaklarının Çeşitliliği ve Doğruluğunun Değerlendirilmesi

Modern eğitimde bilgi kaynaklarının çeşitliliği ve doğruluğunun değerlendirilmesi merkezi bir beceridir. Öğrenciler dijital çağın getirdiği imkânlarla

⁶⁷ Oral, *Öğrenme Öğretme Kuram ve Yaklaşımları*, 509-521.

⁶⁸ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 10/240.

⁶⁹ Detaylı bilgi için bk.: Linda Darling-Hammond - Frank Adamson, *Beyond basic skills: The role of performance assessment in achieving 21st century standards of learning* (Stanford Center for Opportunity Policy in Education, 2013), 8-52.

⁷⁰ Konu ile alakalı bk.: Atılğan, *Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme*, 5-460.

farklı kaynaklardan bilgiye ulaşır ve bu bilgilerin doğruluğunu eleştirel bir şekilde değerlendirirler. Bu süreç, öğrencilerin bilgi kirliliğiyle başa çıkabilmeleri ve güvenilir bilgiye ulaşabilmeleri için hayati önem taşır. Öğrenciler sadece bilgiye erişmekle kalmaz aynı zamanda bu bilgiyi analiz eder, sentezler ve değerlendirirler. Bu süreçte bilgi okuryazarlığı becerileri kazandırmak amacıyla geliştirilen eğitim programları yazarların yetkinliğini, yayın tarihlerini ve bilginin tarafsızlığını sorgulamayı öğretir.⁷¹ Bilginin bu denli hızlı yayıldığı dijital dünyada, etik ve sorumlu davranış bilinci de eğitimin ayrılmaz bir parçasıdır. Bu bağlamda, akademik dürüstlüğü korumak adına *Turnitin* ve *İthenticate* gibi intihal programlarının kullanımı ve bilimsel kaynak gösterme mecburiyeti modern eğitim süreçlerinde standart bir uygulama haline gelmiştir. Bu mekanizmalar, öğrencinin yalnızca bilgi tüketicisi olmadığını, fikri mülkiyete saygı duyan ve dijital vatandaşlık bilinciyle doğru bilgiyi paylaşan bir birey olmasını hedefler. Sonuç olarak modern eğitim, öğrenciyi bilgi kirliliğiyle mücadele eden, etik kurallar çerçevesinde bilgi üreten ve yasal sorumluluklarının bilincinde olan sorumlu bir araştırmacı olarak yetiştirmeyi amaçlar.⁷²

Muhaddislerin eğitiminde de benzer bir titizlik söz konusuydu. Hadislerin ve diğer bilgilerin doğruluğunu değerlendirmek için çok sıkı kurallar ve yöntemler geliştirmişlerdir. Hadis rivâyet eden kişilerin güvenilirliğini, hafıza güçlerini ve hadisleri doğru bir şekilde aktarıp aktarmadıklarını incelerlerdi. Sened ve metin tenkidi gibi yöntemlerle hadislerin doğruluğunu tespit etmeye çalışırlardı. Muhaddisler, hadisleri sadece ezberlemekle kalmaz aynı zamanda onların anlamlarını ve bağlamlarını da derinlemesine incelerlerdi. Bu sayede hadislerin doğru bir şekilde anlaşılmasını ve yorumlanmasını sağlardı. Muhaddislerin bu yaklaşımı, hadis ilminin güvenilirliğini korumak ve hadislerin doğru ve maksadına mutabık bir şekilde aktarılmasını sağlamak için büyük önem taşırdı. Onlar için hadis ve bilgi rivâyetinin değerlendirilmesi, bir emanet sorumluluğu taşımaktaydı. Bu nedenle en ufak bir şüphe veya belirsizlik durumunda bile hadis ve bilgi rivâyetine temkinli yaklaşmışlardır.⁷³

2.3.3. Eleştirel Düşünme ve Analitik Beceriler

Modern eğitimde eleştirel düşünme ve analitik beceriler ön plandadır. Öğrenciler bilgiyi sorgular, analiz eder ve kendi düşüncelerini oluştururlar. Bu beceriler öğrencinin bilgiye eleştirel bir bakış açısıyla yaklaşmasını ve bağımsız düşünmesini sağlar. Mesela İngiltere'deki okullarda, öğrencilerin eleştirel düşünme becerilerini geliştirmek için "felsefe dersleri" verilmektedir.⁷⁴ Bu dersler öğrencilere mantık, iddiaları temellendirme, doğru akıl yürütme ve eleştirel değerlendirme gibi beceriler kazandırır.

⁷¹ *Information literacy competency standards for higher education* (Chicago, Illinois: American Library Association, 2000).

⁷² Yalın, *Öğretim Teknolojileri ve Materyal Geliştirme*, 211-215; Atılğan, *Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme*, 5-460; Oral, *Öğrenme Öğretme Kuram ve Yaklaşımları*, 39-556.

⁷³ Değerlendirmeler hakkında detaylı bilgi için bk.: İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 8/139-180, 10/240; Koçyiğit, *Hadis Usulü*, 250-252; Çakan, *Hadis Usulü*, 45-51; Kandemir, "Muhaddis", 30/390-392; Bozkurt vd., "Dârülhadîs", 8/529.

⁷⁴ Robert Fisher, *Teaching children to think* (Nelson Thornes, 2003), 127.

Öğrenciler farklı bakış açılarını değerlendirir, kanıtları analiz eder ve kendi sonuçlarını çıkarırlar. Modern eğitim, öğrencilerin sadece bilgi edinmelerini değil aynı zamanda bu bilgiyi nasıl kullanacaklarını ve değerlendireceklerini de öğretmeyi amaçlar.⁷⁵

Muhaddislerin eğitiminde de eleştirel düşünme ve analitik beceriler hayati bir öneme sahipti. Hadislerin ve diğer bilgilerin doğruluğunu değerlendirmek için kendilerine has yöntemler geliştirmişlerdir. Muhaddisler, hadisleri sadece ezberlemekle kalmaz onların sened ve metinlerini detaylı bir şekilde analiz ederlerdi. Hadis rivâyet eden kişilerin güvenilirliğini, hafıza güçlerini ve hadisleri doğru bir şekilde aktarıp aktarmadıklarını incelerlerdi. Sened ve metin tenkidi gibi yöntemlerle hadislerin doğruluğunu tespit etmeye çalışırlardı. Muhaddisler, hadisleri anlamak ve yorumlamak için analitik düşünme yeteneği gerektiren fıkıh usulü ve tefsir gibi ilim dallarında da uzmanlaşırlardı. Onlar için, her bir hadis ve bilgi, dikkatle incelenmesi ve değerlendirilmesi gereken bir emanetti. Bu sebeple en ufak bir şüphe veya belirsizlik durumunda bile hadis ve bilgi rivâyetine temkinli yaklaşmışlardır.⁷⁶

Tartışma

Bu çalışmada elde edilen bulgular hadis ilminin bilgi aktarımına yönelik titiz yöntemleri ile modern eğitim yaklaşımları arasında -her ne kadar farklılıklar/ayrışmalar olsa da- işlevsel bir diyalog kurulabileceğini göstermektedir. Araştırmada mukayese edilen hoca-talebe ilişkisi, her iki alanda da bilginin niteliğini belirleyen temel unsurdur. Muhaddislerin eğitim modelinde hocanın, bilginin sıhhatini temsil eden merkezi bir otorite olarak konumlanması bilginin tahriften korunmasını sağlayan metodolojik bir zorunluluk olarak öne çıkmaktadır. Modern eğitimde öğrencinin merkeze alınması bireysel potansiyeli desteklese de uygulamada görülen hiyerarşik boşluk ve disiplin kaybı gibi sorun alanları geleneksel “murabbî” kimliğinin ve hoca otoritesinin modern süreçlerdeki tamamlayıcı rolünü teyit etmektedir.

Bilginin doğrulanması süreçleri açısından muhaddislerin isnâd ve kaynak teyidi konusundaki hassasiyetleri modern dünyadaki bilgi okuryazarlığı becerileriyle işlevsel bir benzerlik sergilemektedir. Dijital çağda hızla yayılan bilgi kirliliği ve dezenformasyon sorunları karşısında hadis usûlünün temelini oluşturan eleştirel sorgulama ve kaynak doğruluğunu esas alma prensipleri günümüz akademik etik ve dürüstlük standartları için köklü bir zemin sunmaktadır.

Teknolojik imkanların eğitime entegrasyonu bağlamında ise klasik dönemdeki kitâbet metodu ile günümüz uzaktan eğitim sistemleri arasında dikkat çekici bir ortaklık tespit edilmiştir. Hocanın fiziksel olarak uzakta bulunan talebesine hadisleri yazılı metinlerle ulaştırması, günümüzde BAYUZEM gibi merkezler aracılığıyla 14 haftalık PDF ders notlarının öğrencilere sunulmasıyla mahiyet açısından örtüşmektedir. Her iki yöntemin de temel amacı, mekânsal engelleri aşarak bilginin otoritesini ve kalıcılığını yazılı kayıtlar üzerinden sağlamaktır. Ayrıca modern eğitimde kullanılan intihal

⁷⁵ Oral, *Öğrenme Öğretme Kuram ve Yaklaşımları*, 39-556.

⁷⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 8/139-180, 10/240; en-Nahhâs, *el-Câmi'*, 15/423.

programları ve kaynak gösterme mecburiyeti gibi uygulamaların, muhaddislerin bin yıl önce sistematize ettiği ilim ahlâkı, sıdk ve emanet ilkeleriyle olan yapısal bağı, geleneksel yöntemlerin evrensel niteliğini ortaya koymaktadır.

Sonuç

Hadis ilmindeki bilgi aktarım yöntemleri ile modern eğitim yaklaşımlarını mukayeseli bir analizle ele alan bu araştırma bilginin doğruluğu, güvenilirliği ve etik boyutu etrafındaki temel problematiğe ışık tutmuştur. Araştırma sonucunda, muhaddislerin isnâd ve cerh-ta'dil gibi yöntemlerle bilginin sıhhatini sağlamaya yönelik titiz yaklaşımlarının günümüz dijital çağında artan yanlış bilgi sorunlarına karşı güçlü bir eleştirel düşünme altyapısı sunduğu görülmüştür.

Modern eğitimin sunduğu öğrenci merkezli ve teknoloji destekli imkânların, geleneksel ilim geleneğindeki hoca otoritesi ve disiplin bilinciyle desteklenmesinin öğrenme süreçlerini daha nitelikli hale getireceği anlaşılmıştır. Özellikle uzaktan eğitim uygulamalarında kullanılan dijital dokümanların ve PDF ders notlarının, klasik kitâbet metodunun modern bir formu olarak bilginin mekândan bağımsız intikalinde kritik bir işlev gördüğü sonucuna varılmıştır. Kaynak gösterme zorunluluğu ve akademik etik kuralların, muhaddislerin geliştirdiği emanet bilinciyle olan bağı bu iki farklı paradigmanın birbirini dışlamak yerine tamamlayabileceğini göstermektedir.

Bu çalışma, rivâyetten dijital uzanan bilgi yolculuğunda geçmişin etik değerleri ile geleceğin teknolojik imkânlarının sentezlenmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Gelecek çalışmalarda hadis ilmindeki bu titiz eleştiri süzgecinin dijital eğitim materyallerinin güvenilirliğini denetleme süreçlerinde nasıl bir model teşkil edebileceği veya hadis usûlü prensiplerinin modern bilgi etiği müfredatlarına entegrasyonu daha spesifik düzeyde ele alınabilir.

Öneriler

Geleceğin eğitim vizyonu, bu iki farklı yaklaşımın en iyi yönlerini harmanlayarak öğrencilerin hem bilgiye ulaşma hem de bilgiyi eleştirel bir şekilde değerlendirme becerilerini geliştirmeyi hedeflemelidir. Bu vizyon, aşağıdaki unsurları içermelidir:

- **Değerler Eğitimi ve Karakter Gelişimi:** Muhaddislerin ilim ahlâkı ve edep anlayışı, modern eğitimde değerler eğitimi ve karakter gelişiminin önemini vurgulamaktadır. Öğrencilere sadece bilgi aktarmakla kalmayıp, aynı zamanda ahlâkî değerleri ve toplumsal sorumluluk bilincini de kazandırmak gerekmektedir.

- **Teknoloji Destekli Öğrenme ve Yapay Zekâ:** Dijital çağın imkânlarından yararlanarak öğrenme sürecini daha interaktif, kişiselleştirilmiş ve erişilebilir hale getirmek mümkündür. Yapay zekâ destekli öğrenme platformları, öğrencilerin bireysel öğrenme hızlarına ve ihtiyaçlarına göre uyarlanmış içerikler sunabilir.

- **Eleştirel Düşünme ve Analitik Beceriler:** Öğrencilerin bilgiye eleştirel bir bakış açısıyla yaklaşmaları, bilgiyi sorgulamaları, analiz etmeleri ve kendi düşüncelerini

oluşturmaları önemlidir. Bu beceriler, öğrencilerin bilgi çağında başarılı olmaları için gereklidir.

• **Yaşam Boyu Öğrenme ve Küresel Bağlantılar:** Bilgiye erişim ve paylaşım imkânlarının arttığı günümüzde, yaşam boyu öğrenme ve küresel bağlantılar önemli hale gelmiştir. Öğrencilerin farklı kültürlerle etkileşimde bulunmaları, farklı bakış açıları kazanmaları ve küresel sorunlara çözüm üretmeleri teşvik edilmelidir.

Bu sentez, geçmişten günümüze bilgi aktarımının en iyi örneklerini bir araya getirerek yeni nesiller için daha zengin, anlamlı ve sürdürülebilir bir öğrenme deneyimi sunabilir. Unutulmamalıdır ki bilgi aktarımı sadece teknik bir süreç değil aynı zamanda kültürel ve sosyal bir etkileşimdir. Bu nedenle farklı kültürlerin ve dönemlerin bilgi aktarım metotlarını anlamak, günümüz eğitim yaklaşımlarını geliştirmek için önemli bir kaynaktır.

Kaynaklar

- Ağaoğlu, Esmahan (ed.). *Sınıf Yönetimi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 2018.
- Akalın, Şükrü Halûk. *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 11. Basım, 2011.
- Akyol, Aşur. "Ebû Hanîfe'nin Öğrencilerinden Hasan b. Ziyâd'ın Hayatı ve Hadis İlmindeki Yeri". *HADITH* 13 (2024), 362-388. <https://doi.org/10.61218/hadith.1568346>
- Assouline, Susan G. vd. *A Nation Empowered, Evidence Trumps the Excuses Holding Back America's Brightest Students Volume 2*. Washington: Belin-Blank Center, College of Education, University of Iowa, 2015.
- Aşık, Nevzat. "Tahammül". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Âşıkkutlu, Emin. "Cerh ve Ta'dîl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Atılğan, Hakan. *Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme*. İstanbul: Anı Yayıncılık, 2009.
- Aydınlı, Abdullah. "Belâğ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Aydınlı, Abdullah. *Hadis Istılahları Sözlüğü*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 7. Basım, 2013.
- Aydınlı, Abdullah. "Semâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Bozkurt, Nebi vd. "Dârülhadîs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi'u's-sahîh (en-Nüshatü's-Sultâniyye)*. Kahire: Mektebetü't-Taberî, 2010.
- Coşkun, Selçuk. "Yetişkin Eğitimi Bağlamında Hz. Peygamber'in Kadınları Eğitim Siyaseti". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26 (2006).
- Çakan, İsmail Lütfi. *Hadis Usulü*. İstanbul: İFAV, 32. Basım, 2013.

- Darling-Hammond, Linda - Adamson, Frank. *Beyond basic skills: The role of performance assessment in achieving 21st century standards of learning*. Stanford Center for Opportunity Policy in Education, 2013.
- Dresler, Martin vd. "Hippocampal—caudate nucleus interactions support exceptional memory performance". *Brain Structure and Function* 223 (2018), 1379-1389. <https://doi.org/10.1007/s00429-017-1556-2>
- Ergin, Osman. *Muallim M. Cevdet'in hayatı, eserleri ve kütüphanesi*. İstanbul: İstanbul Belediyesi Bozkurt Basımevi, 1937.
- Fisher, Robert. *Teaching children to think*. Nelson Thornes, 2003.
- Gül, Ahmet. *Osmanlı Medreselerinde Eğitim-Öğretim ve Bunlar Arasında Darü'l-hadislerin Yeri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997.
- Hâkim, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh en-Nîsâbü'rî. *Ma'rifetü 'ulûmi'l-hadîs*. thk. Seyyid Muazzam Hüseyin. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2. Basım, 1977.
- Halîl b. Ahmed, Ebû Abdurrahmân b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî. *Kitâbu'l-Ayn*. thk. Mehdî el-Mahzûmî, İbrâhim es-Sâmirâî. Dâr ve Mektebetü'l-Hilâl, ts.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit. *el-Câmi' li-ahlâki'r-râvî ve âdâbi's-sâmi'*. thk. Mahmûd et-Tahhân. Riyad: Mektebetü'l-Maârif, ts.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit. *el-Kifâye fî 'ilmi'r-rivâye*. thk. M. Hâfız et-Ticânî. Kâhire, 1972.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit. *Târîhu Bağdâd*. thk. Beşşâr Avvâd Maruf. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1. Basım, 2002.
- Hill, I. "Curriculum policy and classroom practice: The case of the International Baccalaureate Diploma Programme". *Journal of Curriculum Studies* 44/2 (2012).
- İbn Abdilberr, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed en-Nemerî. *el-İstizkârü'l-câmi' li-mezâhibi fukahâ'i'l-emsâr ve 'ulemâ'i'l-aktâr fî mâ tezammenehü'l-muvatta' min me'ânî'r-re'y ve'l-âsâr*. thk. Salih Muhammed Ata - Muhammed Ali Muavvid. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2000.
- İbn Abdilberr, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed en-Nemerî. *et-Temhîd limâ fî'l-Muvatta' mine'l-me'ânî ve'l-esânîd*. thk. Beşşâr Avvâd Maruf. Londra: Müessesetü'l-Furkân li't-Türâsi'l-İslâmî, 2017.
- İbn Düreyd, Ebubekir Muhammed b. Hasan. *Cemheretü'l-lüga*. Beyrut: Dâru'l-İlm Lilmelâyîn, 1987.
- İbn Ebû Hâtîm, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî. *el-Cerh ve't-ta'dîl*. Haydarâbâd: Dâiretü'l-Maarifi'l-Osmâniyye, 1. Basım, 1952.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebu'l-Fadl Şihâbüddîn Ahmed. *Hedyü's-sârî li muhaddimeti Fethu'l-Bârî*. thk. Şuayb el-Arnâût - Adil Mürşid. Beyrut: Dârü'r-Riâseti'l-Âlemiyye, 6. Basım, 2021.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebu'l-Fadl Şihâbüddîn Ahmed. *Tehzîbü't-Tehzîb*. Hindistan: Matbaatu Daireti'l-Maarifi'n-Nizâmiyye, 1326.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbüddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr eş-Şâfiî. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. Dârü'l-Fikr, 1986.

- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî. *Te'vîlû muhtelifi'l-hadîs*. thk. Ebû Üsâme Salim b. İdu'l-Hilâl. Riyâd: Dâru İbn Kayyim - Dâru İbn Affân, 3. Baskı, 2012.
- İbn Manzûr, Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-Arab*. thk. el-Yâzicî v.d. Beyrut: Dâru Sâdır, 3. Basım, 1414.
- İbnü's-Salâh, Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdirrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî. *Ma'rifetu envâ'i 'ulûmi'l-hadîs (Muhaddimetu İbnü's-Salâh)*. thk. Nureddin İtir. Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-Mu'âsır, 1986.
- İmâm Mâlik, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî. *el-Muvatta'*. thk. Muhammed Fuad Abdulbaki. Beyrut - Lübnan: Dâru ihyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1985.
- Jensen, Eric. *Teaching with the Brain in Mind (Beyinle Öğretim)*. Alexandria, Va: ASCD, 2. Basım, 2005.
- Kandemir, M. Yaşar. "Hadis". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Kandemir, M. Yaşar. "Muhaddis". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Koçak, Zeki. *Usûl-i Fıkıhın Dayandığı İlimler*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2. Basım, 2023.
- Koçyiğit, Talat. *Hadis Usulü*. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 15. Basım, 2016.
- Lovett, Marsha vd. "The Open Learning Initiative: Measuring the Effectiveness of the OLI Statistics Course in Accelerating Student Learning". *Journal of Interactive Media in Education* 2008/1 (2008). <https://doi.org/10.5334/2008-14>
- Maguire, Eleanor A. vd. "Navigation-related structural change in the hippocampi of taxi drivers". *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*. <https://doi.org/10.1073/pnas.070039597>.
- Meydan, Hasan. *Din Eğitiminde Manevi Boyut*. İstanbul: Dem Yayınları, 2015.
- Muallim Cevdet. *Mektep ve Medrese*. ed. Erdoğan Erüz. Çınar Yayınları, 1978.
- Müslim el-Kuşeyrî, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. *el-Câmiu's-sahîh*. thk. Muhammed Fuad Abdulbaki. Kahire: Matbaatu İsâ el-Bâbî el-Halebî, 1955.
- Nahhâs, İbrâhim en-. *el-Câmi' li-Ulûmi'l-İmâm Ahmed - Ulûmü'l-Hadîs*. Feyyûm - Mısır: Dârü'l-Felâh li'l-Bahsi'l-İlmî ve Tahkîki't-Türâs, 2009.
- Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. *es-Sünenü'l-Kübra*. thk. Hasan Abdülmün'im Şelebî - Şuayb el-Arnâût. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001.
- Nevevî, Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-. *el-Minhâc şerhu Sahîhi Müslim b. el-Haccâc*. 18 Cilt. Beyrut: Dâru ihyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2. Basım, 1392.
- Oral, Behçet (ed.). *Öğrenme Öğretme Kuram ve Yaklaşımları*. Ankara: Pegem Akademi, 7. Basım, 2024.
- Polat, Salahattin. "Kıraat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 2022.

- Prensky, Marc. "Digital Natives, Digital Immigrants Part 1". *On the Horizon* 9/5 (2001), 1-6.
- Radianti, Jelena vd. "A systematic review of immersive virtual reality applications for higher education: Design elements, lessons learned, and research agenda". *Computers & Education* 147 (2020), 3-17.
- Râmhürmüzî, Ebû Muhammed el-Hasen b. Abdurrahmân b. Hallâd er-. *el-Muhaddisü'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâ'î*. thk. Muhammed Acâc el-Hatîb. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 3. Basım, 1984.
- Sahlberg, Pasi. *Finnish Lessons 2.0: What can the world learn from educational change in Finland?* Teachers College Press, 2015.
- Sami, Şemseddin. *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2010.
- Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr es-. *Edebü'l-İmlâ ve'l-İstimlâ*. thk. Max Weisweiler. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1981.
- Sezgin, Fuad. "Hadis Musannefâtının Mebdei ve Ma'mer B. Raşid'in Cami'i". *Türkiyat Mecmuası* 12 (1955), 115-134. <https://doi.org/10.18345/tm.58132>
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-. *Tedribü'r-râvî fî şerhi Takrîbi'n-Nevevî*. thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Fâryâbî. Beyrut, 1409.
- Şahin, Ayşegül Toprak. "Yüksek İlim Tahsilinde Hadis Eğitimi: Osmanlı Dârülhadislerinden Dârülfünûn İlahiyat Fakültesi'ne". *darulfunun ilahiyat* 36/'Darulfunun İlahiyat' (2025), 261-301. <https://doi.org/10.26650/di.2025.36.1.1647150>
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre b. Musa et-. *Sünenü't-Tirmizî*. thk. Ahmed Muhammed Şakir - Muhammed Fuad Abdulbaki. Mısır: Mektebetu Mustafa el-Bâbî, 2. Basım, 1395.
- Topçu, Nurettin. *Türkiye'nin Maarif Davası*. İstanbul: Dergah Yayınları, 3. Basım, 1997.
- Truong, B. M. "The impact of Khan Academy on student learning outcomes". *Journal of Educational Technology Development and Exchange (JETDE)* 12/1 (2019).
- Uğur, Mücteba. "Edâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Ulusoy, Ayten (ed.). *Eğitim Psikolojisi*. Ankara: Anı Yayıncılık, 6. Basım, 2024.
- Urhan, Naşide - Erdem, Mukkades. "Proje Tabanlı Öğrenme, İşbirlikli Öğrenme, Örnek Olay İncelemeleri ve Yaşam Boyu Öğrenme". *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi* 51/1 (2018), 27-53.
- Woolfolk, Anita. *Educational Psychology (Eğitim Psikolojisi)*. Pearson, 14. Basım, 2018.
- Yalın, Halil İbrahim. *Öğretim Teknolojileri ve Materyal Geliştirme*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 25. Basım, 2012.
- Yerlikaya, Zekeriya. "Türkiye'de Yükseköğretimin Gelişimi ve Yeni Nesil Üniversiteler: Olumlu Gelişmeler, Sorunlar ve Öneriler". *Cihannüma Sosyal Bilimler Akademi Dergisi* 4/2 (2025), 59-96. <https://doi.org/10.55205/jocsosa.4220251784626>
- Yıldırım, Selahattin. *Osmanlı Dönemi Anadolu Muhaddisleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 1994.

- Yücel, Ahmet. *Hadis İstılahlarının Doğuşu ve Gelişimi (Hicri İlk Üç Asır)*. İstanbul: İFAV, 2. Basım, 2014.
- Yücel, Ahmet. *Hadis Usûlü*. İstanbul: İFAV, 12. Basım, 2014.
- Yücel, Ahmet. "Kitâbet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî ez-. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*. thk. Şuayb el-Arnâût v.d. Müessesetü'r-Risâle, 1985.
- "Bayburt Üniversitesi Uzaktan Eğitim Uygulama ve Araştırma Merkezi". Erişim 02 Nisan 2026. <https://lms.bayburt.edu.tr/>
- "BAYUZEM". Erişim 02 Nisan 2026. <https://bayburt.edu.tr/tr/uzaktan-egitim>
- el-Bâ'isü'l-Hasîs şerhu İhtisâri 'Ulûmi'l-Hadîs*. thk. Ebü'l-Eşbâl b. Ahmed b. Abdilkâdir Ahmed Muhammed Şâkir, Ali Muhammed Venîs. Dâr İbnü'l-Cevzî, 1435.
- Information literacy competency standards for higher education*. Chicago, Illinois: American Library Association, 2000.
- "YÖK Başkanı Özvar, üniversitenin 3 yılda bitirilebilmesine ilişkin uygulamayı değerlendirdi". Erişim 01 Nisan 2026. <https://www.aa.com.tr/tr/egitim/yok-baskani-ozvar-universitenin-3-yilda-bitirilebilmesine-iliskin-uygulamayi-degerlendirdi/3883704>